

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
Факультет фізичної культури, спорту та психології
Кафедра психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему «**Формування психологічної готовності до усвідомленого
батьківства у підлітків-сиріт та підлітків із неповних сімей**»

Виконала: здобувачка вищої освіти
групи МЗ14-ф
Спеціальність 053 Психологія
ОП Психологія. Практична психологія
Дячкіна Яна Юріївна

Керівник: канд. педаг. наук,
доцент Бурцева О.Г.

Науковий консультант: канд. психол.
наук, доцент Прокоф'єва О.О.

Рецензент: д-р психол. наук, професор,
завідувачка кафедри педагогіки та
психології управління соціальними
системами ім. акад. І.А.Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
Підбуцька Н.В.

Запоріжжя – 2025 рік

АНОТАЦІЯ

Дячкіна Яна Юрїївна

Формування готовності до усвідомленого батьківства у підлітків-сирїт та підлітків із неповних сімей

У магістерській кваліфікаційній роботі досліджено проблему формування психологічної готовності до усвідомленого батьківства у підлітків-сирїт та підлітків із неповних сімей. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості неповних сімей, інтернатних вихованців, а також недостатнім рівнем підготовки молоді до виконання батьківських функцій в умовах сучасних соціокультурних трансформацій.

Об'єктом дослідження визначено психологічну готовність підлітків до усвідомленого батьківства, предметом – особливості її формування у підлітків-сирїт та підлітків із неповних сімей. Метою роботи є визначення шляхів психологічної допомоги у формуванні усвідомленого батьківства в означених категорїях підлітків.

У роботі проаналізовано теоретичні підходи до розуміння батьківства, розкрито структуру та компоненти усвідомленого батьківства, висвітлено специфіку емоційного, когнітивного й поведінкового аспектів батьківських ролей. Розглянуто соціально-психологічні чинники, що впливають на становлення готовності до батьківства у дітей, які виховуються в інтернатних закладах та неповних сім'ях.

Емпіричне дослідження здійснювалося за допомогою анкетування (авторська методика О. С. РАК), що дозволило визначити рівні сформованості навичок усвідомленого батьківства в досліджуваних групах. Отримані дані засвідчили, що підлітки-сироти мають нижчий рівень емоційної та когнітивної готовності до виконання батьківських функцій, що пов'язано з дефіцитом позитивних сімейних моделей, емоційною депривацією та недостатнім розвитком навичок рефлексії й відповідальності.

На основі результатів розроблено та апробовано психоедукаційну тренінгову програму «Усвідомлене батьківство як умова ефективного виховання дитини», спрямовану на формування мотиваційно-ціннісної, емоційної та поведінкової готовності до батьківства. Показано її позитивний вплив на розвиток емпатії, умінь конструктивної взаємодії, відповідального ставлення до майбутньої батьківської ролі.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання розробленої програми у діяльності практичних психологів, соціальних педагогів, фахівців центрів соціальних служб, а також у навчальних курсах із психології сім'ї та вікової психології.

Ключові слова: усвідомлене батьківство, психологічна готовність, підлітки-сироти, неповні сім'ї, емоційна зрілість, відповідальність, тренінгова програма.

ANNOTATION

Diachkina Yana Yuriyivna

Formation of Readiness for Conscious Parenthood among Orphaned Adolescents and Adolescents from Single-Parent Families

The master's thesis investigates the problem of forming psychological readiness for conscious parenthood among orphaned adolescents and adolescents from single-parent families. The relevance of the topic is determined by the increasing number of single-parent households, institutionalized children, as well as the insufficient level of young people's preparedness for performing parental functions under conditions of contemporary sociocultural transformations.

The object of the study is defined as the psychological readiness of adolescents for conscious parenthood, while the subject concerns the specific features of its formation among orphaned adolescents and adolescents from single-parent families. The aim of the research is to identify strategies of psychological support that contribute to the development of conscious parenthood in the indicated categories of adolescents.

The work analyzes theoretical approaches to understanding parenthood, reveals the structure and components of conscious parenthood, and highlights the specifics of its emotional, cognitive, and behavioral aspects. The study examines social and psychological factors influencing the development of parental readiness in children raised in institutional care and single-parent families.

The empirical study was conducted using a questionnaire (author's methodology by O. S. Rak), which made it possible to determine the levels of formation of conscious parenthood skills in the studied groups. The obtained results indicate that orphaned adolescents demonstrate a lower level of emotional and cognitive readiness for fulfilling parental functions, which is associated with a deficit of positive family models, emotional deprivation, and insufficient development of reflection and responsibility.

Based on the findings, a psychoeducational training program titled “*Conscious Parenthood as a Condition for Effective Child Rearing*” was developed and tested. The program is aimed at forming motivational-value, emotional, and behavioral readiness for parenthood. Its positive impact on the development of empathy, constructive interaction skills, and responsible attitudes toward future parental roles was demonstrated.

The practical significance of the thesis lies in the possibility of applying the developed program in the work of practical psychologists, social educators, specialists of social service centers, as well as within university courses on family psychology and developmental psychology.

Keywords: conscious parenthood, psychological readiness, orphaned adolescents, single-parent families, emotional maturity, responsibility, training program.

РЕФЕРАТ

до кваліфікаційної роботи на тему:

«Формування психологічної готовності до усвідомленого батьківства у підлітків-сиріт та підлітків із неповних сімей»

здобувачки вищої освіти спеціальності 053 Психологія

Дячкіної Яни Юрїївни

Науковий керівник: канд. педаг. наук, доцент Бурцева Олена Георгіївна

Науковий консультант: канд. психол. наук, доцент Прокоф'єва Олеся Олексіївна

Магістерська кваліфікаційна робота «Формування готовності до усвідомленого батьківства у підлітків-сиріт та підлітків із неповних сімей» присвячена комплексному теоретичному та емпіричному дослідженню психологічних умов становлення готовності до батьківства у підлітковому віці, а також визначенню специфічних чинників, що впливають на формування батьківських установок в умовах сімейної депривації.

Структура магістерської роботи охоплює вступ, два теоретичні розділи, розділ, присвячений емпіричному дослідженню, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг роботи становить 80 сторінки основного тексту, містить 9 таблиць, 3 рисунки та 3 додатки. Кваліфікаційна робота є самостійним дослідженням, що відображає повний цикл наукової діяльності: від теоретичного аналізу психологічної проблематики до емпіричного вивчення й розроблення тренінгової програми формування готовності до усвідомленого батьківства у підлітків.

Актуальність теми зумовлена зростанням кількості неповних сімей та інтернатних вихованців в Україні, що посилює проблему недостатньої сформованості в молодого покоління уявлень про батьківські ролі та відповідальність за майбутню дитину. Підлітки-сироти та діти, які виховуються в неповних сім'ях, часто позбавлені можливості спостерігати позитивні моделі сімейного життя, що призводить до фрагментарних знань

про батьківство, емоційної нестійкості, труднощів у формуванні емпатії та відповідального ставлення до майбутньої батьківської ролі .

Додаткової актуальності проблема набуває в умовах сучасних соціокультурних змін, коли інституційний догляд, трудова міграція, економічна нестабільність та зростання кількості кризових сімей значно ускладнюють процес формування усвідомленого батьківства. Виявлення психологічних чинників батьківської готовності та розроблення ефективних психоедукаційних програм стає важливим напрямом профілактики соціальних ризиків і підтримки підлітків із вразливих категорій.

Таким чином, дослідження формування готовності до усвідомленого батьківства у підлітків-сиріт та дітей із неповних сімей є суспільно значущим, практично орієнтованим і спрямованим на забезпечення умов для розвитку відповідального батьківства в майбутньому поколінні.

Метою магістерської кваліфікаційної роботи є теоретичне обґрунтування, емпіричне вивчення та практичне забезпечення процесу формування психологічної готовності до усвідомленого батьківства у підлітків-сиріт та підлітків із неповних сімей шляхом розроблення й апробації психоедукаційної програми, спрямованої на розвиток їхніх когнітивних, емоційно-ціннісних і поведінкових компонентів батьківської готовності.

Об'єкт дослідження — психологічна готовність підлітків до усвідомленого батьківства.

Предмет дослідження — особливості формування психологічної готовності підлітків-сиріт та підлітків з неповних сімей до усвідомленого батьківства.

Мета дослідження — визначити шляхи психологічної допомоги у формуванні усвідомленого батьківства у підлітків з неповних сімей та підлітків-сиріт.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми формування готовності до усвідомленого батьківства у підлітковому віці.

2.Визначити психологічний зміст поняття «усвідомлене батьківство» та охарактеризувати його основні структурні компоненти.

3.Емпірично дослідити особливості формування готовності до батьківства у підлітків з неповних сімей та вихованців інтернатних закладів.

4.Розробити, впровадити та проаналізувати результативність психоедукаційної програми, спрямованої на розвиток усвідомленого батьківства в означеній цільовій групі.

У першому розділі здійснено теоретичний аналіз проблеми усвідомленого батьківства в контексті сучасної психології. Подано характеристику понятійного апарату, зокрема наведені наукові підходи до трактування термінів «батьківство», «усвідомлене батьківство», «психологічна готовність до батьківства». Особливу увагу приділено розгляду структурних компонентів готовності до батьківства, які включають емоційно-ціннісний, когнітивний, мотиваційний, рефлексивний та поведінковий компоненти. Проаналізовано психолого-педагогічні підходи до становлення батьківських установок у підлітковому віці, коли відбуваються інтенсивний розвиток самоусвідомлення, перехід до дорослої поведінки та формування ідентичності. У роботі виокремлено фактори, що визначають специфіку формування готовності до батьківства у дітей-сиріт і підлітків з неповних сімей: емоційна депривація, відсутність позитивних рольових моделей, порушення прив'язаності, дефіцит досвіду сімейної взаємодії та недостатність соціально-психологічної підтримки. Узагальнено сучасні наукові дані, які свідчать, що сімейна депривація негативно позначається на формуванні уявлень про майбутнє батьківство, знижує рівень емоційної стійкості та здатність до емпатії.

Перший розділ присвячено теоретичному аналізу формування батьківських ролей у підлітковому віці та розкриттю психологічних основ готовності до усвідомленого батьківства. У роботі підкреслено, що готовність підлітків до сімейного життя є багатограним і динамічним утворенням, яке формується під впливом соціальних, психологічних та сімейних чинників.

Особливий акцент зроблено на підлітках-сиротах і дітях із неповних сімей, для яких характерні ускладнені умови соціалізації та дефіцит позитивних сімейних моделей.

Розкрито зміст поняття «усвідомлене батьківство», що розглядається як складна та динамічна система, яка включає батьківські установки, відповідальність, педагогічні знання й уміння, стиль сімейного виховання та поєднує когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Детально охарактеризовано структуру цих компонентів і їх взаємозалежність. У розділі наголошено, що поведінкова складова реалізується через стиль сімейного виховання, який істотно впливає на емоційну стабільність і соціальну адаптацію майбутньої дитини.

Висвітлено також вікові особливості підлітків, що визначають специфіку формування майбутніх батьківських ролей: розвиток самосвідомості, емпатії, саморегуляції, комунікативної компетентності та навичок відповідального прийняття рішень. Наголошено, що ефективна підготовка до батьківства вимагає створення спеціальних умов, які сприятимуть розвитку когнітивної, емоційної та операційної складових цього процесу.

Окрему увагу приділено ролі сім'ї як первинного осередку соціалізації, що формує у підлітків уявлення про сімейні ролі, розподіл обов'язків, моделі взаємодії та культуру виховання дітей. У роботі визначено основні принципи та методи формування навичок усвідомленого батьківства, які включають індивідуальні, групові й масові форми роботи, використання гендерного підходу, системність та послідовність виховних впливів

У другому розділі розглянуто методологічні засади емпіричного дослідження, визначено мету, завдання, гіпотези, методи та етапи роботи. Описано вибірку дослідження, що включала 40 підлітків віком 13–16 років, з них 20 – вихованці інтернатного закладу та неповних сімей, 20 – підлітки, із повних сімей (контрольна група). Для дослідження рівня сформованості психологічної готовності до усвідомленого батьківства застосовано комплекс

психодіагностичних методик: анкетування за авторською методикою (О. Рак), шкали оцінювання емоційної зрілості, рефлексивності та відповідального ставлення до батьківських ролей. Окремо обґрунтовано вибір методу якісного аналізу, що дозволив виявити змістовні особливості батьківських уявлень у підлітків різних груп.

Отримані результати засвідчили, що підлітки-сироти й діти з неповних сімей мають недостатньо розвинені уявлення про батьківські ролі, низький рівень емпатії, а також невпевненість у власній здатності виконувати функції матері чи батька. Найбільш проблемними виявилися емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти готовності: підлітки демонстрували труднощі у прогнозуванні наслідків виховних дій, обмежений досвід конструктивної взаємодії та фрагментарні знання про сімейні обов'язки

Порівняльний аналіз показав істотні відмінності між групами: у вихованців інтернатів переважає низький рівень готовності до батьківства, тоді як у підлітків із сімей частіше спостерігається середній рівень сформованості. Це пояснюється дефіцитом позитивних сімейних моделей, емоційною депривацією та браком досвіду участі у сімейному житті, що ускладнює становлення відповідального ставлення до батьківських обов'язків.

Отримані дані доводять необхідність системної психологічної підтримки підлітків, позбавлених належного сімейного виховання. Висновки другого розділу стали підґрунтям для створення та впровадження психоедукаційної програми, спрямованої на підвищення мотиваційної, емоційної та поведінкової готовності до батьківства, що детально розкрито у третьому розділі дослідження

Третій розділ присвячений розробленню, впровадженню та оцінюванню ефективності психоедукаційної програми, спрямованої на формування психологічної готовності до усвідомленого батьківства у підлітків-сиріт та підлітків із неповних сімей. На основі встановлених у попередньому розділі проблем — дефіциту емоційної зрілості, спрощених уявлень про батьківські ролі, невпевненості у власній здатності виконувати батьківські функції — було

створено тренінг «Усвідомлене батьківство як умова ефективного виховання дитини».

Програма поєднувала психопросвітницькі блоки, групові дискусії, рольові ігри, рефлексивні завдання та інтерактивні вправи. Тренінг впроваджувався в інтернатному закладі серед 20 підлітків (10 хлопців і 10 дівчат), для яких було створено безпечне освітньо-психологічне середовище для взаємодії та саморозкриття.

Результати формувального етапу експерименту підтвердили значне підвищення рівня готовності до усвідомленого батьківства. Частка підлітків із високим рівнем підготовленості зросла з 7,5 % до 35 %, тоді як низький рівень зменшився з 60 % до 7,5 %. Суттєві зміни відбулися в емоційно-ціннісній сфері — учасники стали більш емпатійними, відповідальними, краще усвідомлювали значення батьківських функцій та сімейних ролей. У когнітивному компоненті підлітки засвоїли ключові знання про сімейне виховання, а в поведінковому — виявили більшу готовність до конструктивної взаємодії та прийняття рішень.

Рефлексивні відгуки учасників засвідчили особистісну значущість занять, переосмислення власних установок щодо батьківства та підвищення усвідомленості щодо майбутніх сімейних ролей. Отримані результати доводять ефективність і практичну доцільність розробленої програми у профілактиці батьківської неготовності та розвитку позитивних моделей батьківства у вразливих категорій підлітків.

У висновках узагальнено результати теоретичного й емпіричного дослідження. Доведено, що готовність до усвідомленого батьківства є багатовимірним психологічним утворенням, що формується під впливом емоційних, когнітивних, соціальних та особистісних чинників. Окреслено специфічні особливості формування батьківської готовності у підлітків-сиріт та підлітків із неповних сімей, які зазнають дефіциту стійких сімейних моделей і достатньої емоційної підтримки. Показано, що цілеспрямована психологічна робота сприяє розвитку ключових компонентів батьківської

готовності та забезпечує підвищення рівня усвідомленості батьківських установок. Розроблена тренінгова програма може бути рекомендована для використання у практиці психологів закладів освіти, центрів соціальних служб, інтернатних установ та інших організацій, що працюють з підлітками.

Рік виконання кваліфікаційної роботи: 2025 р.

Місце виконання: Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, кафедра психології.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ РОЛЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	5
1.1. Психологічні підходи до формування готовності молоді до майбутнього батьківства	5
1.2. Соціально-психологічні особливості компонентів усвідомленого батьківства.....	14
1.3. Формування готовності молоді до виконання статево-рольових функцій матері та батька.....	31
1.4. Сім'я як первинний осередок формування батьківства.....	36
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА У ПІДЛІТКІВ-СИРИТ ТА ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ ДІТЕЙ ІЗ СІМЕЙ ТА ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТІВ.....	41
2.1. Опис вибірки та методологічний інструментарій дослідження.....	41
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів проведеного дослідження.....	43
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА У ПІДЛІТКІВ-СИРИТ ТА ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ.....	50
3.1. Фактори ускладнення процесу формування батьківських ролей та напрямки зміцнення цінності батьківства.....	50
3.2. Сучасні технології психологічної роботи з усвідомленого батьківства.....	60
3.3. Тренінг з усвідомленого батьківства для підлітків-сиріт та підлітків із неповних сімей «Усвідомлене батьківство як умова ефективного виховання дитини».....	68
ВИСНОВКИ.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	87

ВСТУП

Актуальність дослідження. Батьківство є ключовою життєвою роллю, що суттєво впливає на особистісний розвиток людини, благополуччя її нащадків і стабільність суспільства загалом. Воно виступає важливою соціально-психологічною функцією, реалізація якої вимагає високого рівня усвідомленості, відповідальності й емоційної зрілості.

Усвідомлене батьківство є надзвичайно актуальною темою сучасної психологічної науки. Соціальні реалії — зниження народжуваності, збільшення кількості неповних сімей, поширення ранніх шлюбів, високий рівень розлучень, деформовані шлюбні взаємини (відкладання шлюбу на невизначений термін), а також дефіцит знань молоді щодо репродуктивного здоров'я — вимагають комплексного підходу до підготовки молодих людей до виконання батьківських функцій.

Особливої актуальності дослідження набуває через наявні суперечності між суспільним запитом на відповідальне батьківство та фактичною відсутністю цілісної системи підготовки молоді до цієї соціальної ролі. Молоді пари часто демонструють недостатній рівень психологічної та емоційної готовності до народження і виховання дитини, що ускладнює формування гармонійних стосунків у сім'ї.

Об'єкт дослідження — психологічна готовність підлітків до усвідомленого батьківства.

Предмет дослідження — особливості формування психологічної готовності підлітків-сиріт та підлітків з неповних сімей до усвідомленого батьківства.

Мета дослідження — визначити шляхи психологічної допомоги у формуванні усвідомленого батьківства у підлітків з неповних сімей та підлітків-сиріт.

Відповідно до поставленої мети були визначені такі **завдання дослідження:**

1. Здійснити теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми формування готовності до усвідомленого батьківства у підлітковому віці.

2. Визначити психологічний зміст поняття «усвідомлене батьківство» та охарактеризувати його основні структурні компоненти.

3. Емпірично дослідити особливості формування готовності до батьківства у підлітків з неповних сімей та вихованців інтернатних закладів.

4. Розробити, впровадити та проаналізувати результативність психоедукаційної програми, спрямованої на розвиток усвідомленого батьківства в означеній цільовій групі.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс теоретичних (аналіз, порівняння, узагальнення) та емпіричних методів (тестування, анкетування), а також кількісний і якісний аналіз даних.

В емпіричному дослідженні було використані такі психодіагностичні методики: анкетування визначення стану сформованості навичок усвідомленого батьківства у підлітків з використанням авторської методики психолога Смілянського міського центру соціальних служб РАК Ольги Станіславівни (додаток А).

Наукова новизна полягає у виявленні специфіки формування усвідомленого батьківства у дітей із різних соціальних середовищ, порівнянні рівня їхньої готовності до виконання батьківських функцій та обґрунтуванні психологічних підходів до роботи з цими групами.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані в розробці програм підготовки молоді до сімейного життя, у діяльності шкільних психологів, соціальних педагогів, консультантів із питань батьківства та в навчальних курсах, присвячених психології розвитку та віковим особливостям особистості, при вивченні освітнього компонента «Психологія сім'ї».

Структура дослідження охоплює вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ БАТЬКІВСЬКИХ РОЛЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Психологічні підходи до формування готовності молоді до майбутнього батьківства

Готовність підлітків до створення сім'ї та виконання батьківських функцій є результатом складного, багатогранного та динамічного процесу, що проявляється у різноманітних формах та змістових аспектах. На сьогоднішній день особливої актуальності набуває проблема готовності до сімейного життя та батьківства у підлітків-сиріт і тих, хто зростає у неповних родинях. Це зумовлено переосмисленням життєвих пріоритетів, трансформацією психологічного бачення соціальної дійсності та суттєвими змінами в умовах життя більшості сімей в Україні. Хоча поняття «готовність» широко застосовується в сучасній психологічній та педагогічній літературі, однак досі не сформовано єдиного підходу до визначення особистісних характеристик, які б слугували основою такої готовності. У педагогічних, філософських словниках та енциклопедіях термін «готовність» не має однозначного трактування. Водночас у «Великому тлумачному словнику української мови» готовність визначається як стан, коли особа має вже відповідний досвід і володіє високою майстерністю [9].

Останнім часом українські науковці та громадські діячі акцентують увагу на актуальності зміцнення інституту сім'ї. Нині сім'я в Україні, як і все суспільство, перебуває у стані глибокої кризи, що найбільш виразно проявляється у сфері взаємин між батьками та дітьми. Спостерігається ослаблення соціальних і психологічних зв'язків між поколіннями, зменшується значущість родинних відносин, і, зокрема, батьківської ролі, що призводить до популяризації дошлюбних відносин, цивільних шлюбів.

У сучасному суспільстві зростає кількість неповних сімей і дітей із інтернатів, що ставить питання про альтернативні механізми соціалізації.

Серед них – тренінги зі сімейних відносин, волонтерські ініціативи, наставництво позитивних дорослих [59, с. 12–14; 15, с. 85–87].

Таким чином, системний підхід до підготовки підлітків до батьківства передбачає інтеграцію психології розвитку, педагогіки сімейного виховання, гендерної соціалізації та превентивної педагогіки. Це дозволяє створити середовище, в якому підлітки осмислюють значення батьківства, формують мотивацію та набувають необхідних компетентностей [3, с. 70–72; 10, с. 172–174; 14, с. 90–92].

В умовах сучасного суспільства, яке переживає складні соціокультурні трансформації, проблема формування готовності до батьківства, зокрема серед дітей-сиріт і вихованців інтернатних закладів, набуває особливої актуальності. Відсутність позитивного прикладу повноцінних сімейних стосунків, дефіцит індивідуальної уваги, обмеженість емоційного контакту та дефекти прив'язаності — все це створює об'єктивні труднощі у формуванні відповідального ставлення до майбутніх батьківських ролей у цієї категорії підлітків [6, с. 45–47].

Наукові дослідження [10, с. 154–156; 15, с. 67–69; 65, с. 125–128] вказують на те, що для дітей, які виховуються поза межами біологічної родини, властивими є труднощі в емоційно-вольовій сфері, низький рівень довіри до світу дорослих, слабка ідентифікація з батьківськими моделями та невиражене уявлення про власне майбутнє в ролі матері чи батька. Це значною мірою зумовлює низьку сформованість ціннісного ставлення до батьківства як життєвої перспективи.

Дослідники зазначають, що ефективна підготовка підлітків до усвідомленого батьківства потребує міждисциплінарного підходу — із залученням психологічної, педагогічної, соціальної складових [64, с. 94–98; 67, с. 130–135]. Особливої уваги вимагає створення педагогічних умов, які б компенсували негативні наслідки психоемоційної депривації в інтернатних умовах та формували позитивну мотивацію до виконання майбутніх батьківських ролей.

Варто підкреслити, що формування готовності до усвідомленого батьківства повинно відбуватись з урахуванням вікових особливостей підлітків. На цьому етапі важливо закладати основу для майбутньої відповідальності, навчати емоційній саморегуляції, розвитку емпатії, комунікативній компетентності, навичкам конструктивного вирішення конфліктів і прийняття важливих рішень, що стосуються родинного життя [10, с. 158; 15, с. 70].

Цю позицію розвиває С. Ковальов, який підкреслює, що морально-психологічна готовність передбачає наявність у молоді особи знань про характер, темперамент, особливості комунікації, інтереси, самооцінку потенційного партнера, а також володіння навичками формування позитивного психологічного клімату в родині, умінням вирішувати конфлікти, розумінням індивідуальних рис іншої людини та знанням моральних норм взаємодії між юнаками та дівчатами, чоловіками і жінками, батьками і дітьми. При цьому автор акцентує увагу на важливості дошлюбного періоду, який, на його думку, є одним з найскладніших з психологічної точки зору [54, с. 30].

Сьогодні науковці трактують формування навичок усвідомленого батьківства як засвоєння системи знань про батьківські обов'язки, культуру взаємин між подружжям, а також розуміння сутності шлюбу та сім'ї.

Більшість дослідників виокремлює такі провідні напрями у процесі становлення навичок усвідомленого батьківства:

- усвідомлення важливості сім'ї та батьківства як ключових цінностей особистісного життя;
- формування уявлень про зміст, природу та соціально-психологічну структуру феномену батьківства і відповідального виконання батьківських функцій;
- виховання відповідального ставлення до ролей батька і матері, зокрема готовності до їх втілення у щоденному житті;
- розвиток культури міжособистісної взаємодії та побудови гармонійних стосунків між статями;

– ознайомлення молоді з основами етики та психологічними засадами батьківської поведінки;

– надання інформації про різновиди батьківської поведінки та їх можливі наслідки, особливо в контексті раннього батьківства.

Сьогодні відчувається гострий дефіцит фундаментальних досліджень з підготовки дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя, тому внесок вчених повинен бути більш вагомим у цій галузі.

Становлення готовності до батьківства у дітей-сиріт, які виховуються в інституційних закладах, є складним і багатоаспектним процесом, що потребує особливої уваги з боку фахівців. Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури засвідчує, що в умовах відсутності сімейного середовища вихованці інтернатів часто стикаються з дефіцитом особистісного, емоційного та соціального досвіду, необхідного для успішного входження у доросле життя, зокрема у сфері сімейних стосунків [6, с. 112–114].

Окремі українські дослідження демонструють, що ключовими викликами у процесі формування готовності до батьківства в інтернатних умовах є недостатність позитивних моделей сімейної взаємодії, низький рівень рефлексії щодо батьківських ролей та обмежений життєвий досвід у питаннях відповідального батьківства [10, с. 88; 15, с. 45–46].

У науковій спільноті поширеною є думка про необхідність впровадження системних заходів, спрямованих на цілеспрямовану підготовку дітей-сиріт до майбутнього сімейного життя. Йдеться, зокрема, про створення умов, максимально наближених до родинного виховання, індивідуалізовану психолого-педагогічну підтримку та організацію навчальних і тренінгових програм із питань сімейного життя та відповідального батьківства [68 р. 17–19].

У міжнародному досвіді акцент робиться на розвитку емоційного інтелекту, навичок комунікації, відповідальності, а також соціально значущих цінностей через спеціальні модулі виховної роботи в закладах інституційного догляду. Програми, орієнтовані на підлітків, що залишилися без батьківської

опіки, включають теми про важливість ролі матері та батька, планування сім'ї, емоційне здоров'я, врегулювання конфліктів і розвиток довірчих стосунків.

В умовах українських реалій проблема ускладнюється обмеженими ресурсами інтернатної системи, а також недостатньою міжсекторальною взаємодією між службами освіти, соціального захисту та охорони здоров'я. На цьому тлі надзвичайно актуальним є формування психоедукаційних програм, що ґрунтуються на системному підході й орієнтовані на особистісно-розвивальну підтримку підлітків, позбавлених батьківського піклування [6; с. 23].

Таким чином, наведені теоретичні уявлення щодо ролей матері та батька в умовах сучасної сім'ї виступають ключовими орієнтирами для розроблення ефективної методики підготовки підлітків до виконання соціальних функцій батьківства та материнства.

Впродовж історичного розвитку суспільства взаєминам між чоловіком і жінкою приділялася значна увага. В українській культурі традиційним ідеалом вважалася повна сім'я, до складу якої входили чоловік, жінка та діти. Народна педагогіка підкреслює, що подружжя є стрижнем родини, а почуття кохання між чоловіком і жінкою становить основу продовження роду. Діти не лише зміцнюють сімейні зв'язки, а й наповнюють родинне життя радістю та слугують носіями родової спадщини.

Формування специфічного стилю батьківства зумовлюється комплексом соціокультурних чинників, серед яких провідний тип господарської діяльності, традиційний статевий розподіл праці та структура сім'ї.

Материнство розглядається як складна біо-психо-соціальна функція жінки, що забезпечує продовження людського роду. Воно включає як біологічні аспекти (виношування, народження, вигодовування дитини), так і соціальні аспекти — виховання, емоційне включення, турботу та формування базових життєвих орієнтацій дитини [26, с. 43].

Науковці виокремлюють два основні типи ставлення до материнства — інстинктивне та усвідомлене. Усвідомлене материнство передбачає свідомий

вибір жінки стати матір'ю, як акт прийняття відповідальності за нове життя, визнання дитини цінністю та готовність реалізувати батьківську роль у повному обсязі. Інстинктивне ж часто базується на соціальному тиску, випадковості або стереотипах, без глибокого внутрішнього переосмислення значущості цієї ролі [69, р. 15].

Психологічна готовність до материнства розглядається дослідниками (Д. Боулбі, Д. Віннікотт, А. Маслоу, Н. Даниленко, В. Кравець, Т. Гур'янова) як ключова умова гармонійного входження в материнську роль і подальшої адаптації до вагітності, народження дитини та догляду за нею. До основних компонентів такої готовності належать: усвідомлення цінності дитини як особистості; сформоване уявлення про себе в ролі матері; базовий рівень психологічної та поведінкової компетентності, що дозволяє ефективно реалізувати батьківську функцію [44, с. 81].

Також у структурі мотивації до материнства сучасні психологи виокремлюють такі провідні мотиви: досягнення соціального статусу зрілої жінки; прагнення до реалізації моделі «повноцінного життя»; потреба в самореалізації через виховання дитини та передавання їй власного досвіду; спроби вирішення особистих і шлюбних проблем; прагнення до емоційної компенсації або уникнення самотності; любов до дітей як форма глибокого емоційного залучення й альтруїзму.

Різноманітні життєві обставини формують для кожної жінки унікальні та неповторні умови, що визначають її мотивацію до народження дитини.

Через фізіологічні особливості жіночого організму жінка більше, ніж чоловік причетна до репродуктивного процесу.

Материнський інстинкт орієнтований на збереження та піклування про потомство, тоді як батьківський спрямований переважно на захист матері й дітей. Обидва ці інстинкти — материнський і батьківський — є, насамперед, проявами природного прагнення до продовження роду.

Розвиненість материнського інстинкту не завжди прямо пропорційна кількості дітей у сім'ї, особливо це простежується в родинах з алкогольною

залежністю чи низьким рівнем матеріального забезпечення. У неповнолітніх матерів цей інстинкт часто відсутній. Сам факт материнства сприяє поглибленню моральних почуттів жінки, зміцненню емоційного зв'язку з чоловіком — батьком її дитини, а також підвищує усвідомлення власної гідності. Наявність материнського досвіду позитивно впливає на рівень особистісної зрілості жінки.

Жінки, які з певних причин не стали матерями, порівняно з тими, хто має дітей, часто відчують власну неповноцінність. Для них характерні зниження життєвого тону, погіршення емоційного стану, а також прояви тривожності, страху й невпевненості.

Батьківство є не менш важливою подією в особистісному становленні чоловіка, ніж материнство — у житті жінки.

Батьківство є не менш значущим фактором у становленні чоловічої ідентичності, ніж материнство — у жіночій. У сучасному науковому дискурсі батьківство розглядається як складна багатокomпонентна система, що включає емоційне, поведінкове, мотиваційне та ціннісне ставлення чоловіка до дитини, до себе як батька та до батьківської ролі загалом [40, с. 94].

Ідея про існування батьківського інстинкту викликає певні суперечки серед дослідників. На відміну від материнського інстинкту, який часто трактується як біологічно вроджений, батьківські почуття здебільшого розглядаються як психологічно зумовлені й соціально сконструйовані. Дослідження підтверджують, що залучення чоловіка до виховання дитини залежить не стільки від біологічних чинників, скільки від соціального контексту, попереднього досвіду та якості емоційного зв'язку з дитиною. Батьківський інстинкт, на відміну від материнського, характеризується меншою стійкістю, має сексуальну детермінацію та переважно спрямований на захист матері й потомства. Біологічне підґрунтя батьківського почуття є менш вираженим, ніж у материнському, воно не має такої вродженої природи. Тому його формування відбувається насамперед через психологічні чинники, зокрема цікавість, зацікавленість та емоцію здивування.

Психологи вважають, що батьківство активується через усвідомлення відповідальності, інтерес до розвитку дитини, позитивні переживання в процесі спілкування, а також через включення в догляд ще на етапі вагітності партнерки. Важливим чинником є також власний досвід перебування в ролі сина — якість стосунків із батьком та матір'ю, моделі поведінки, засвоєні в первинній родині [37, с. 68].

Батьківство може бути розглянуте як комплексну систему відносин батька, що охоплює його ставлення до власної дитини, до себе в ролі батька, до виконання батьківських обов'язків, а також до феномена батьківства загалом.

Ставлення до батьківства як соціально-психологічного явища відображає систему особистісних цінностей чоловіка-батька. У цьому контексті батьківство постає як ціннісна орієнтація, якій надаються специфічні смислові характеристики: воно може приносити відчуття гордості та радості, сприяти особистісній самореалізації; або ж, навпаки, асоціюватися з труднощами, вимагати значних зусиль для саморозвитку та трансформації власної особистості.

Ставлення до батьківської ролі може виражатися у її прийнятті, відкиданні чи двозначному (амбівалентному) сприйнятті, а також в адекватному усвідомленні та виконанні своїх батьківських функцій. У сприйнятті себе як батька зазвичай простежуються певні дихотомії, як «впевнений – невпевнений», «поступливий – доміантний», «добросердий – вимогливий», «довірливий – недовірливий».

Важливим є не лише прийняття власної батьківської ролі, але й ролі партнера. Відмова чоловіка від прийняття ролі батька впливає на трансформацію батьківської позиції матері.

Ставлення до дитини значною мірою визначається тим, наскільки чоловік усвідомлює та приймає свою роль батька. Воно проявляється у двох основних вимірах – емоційному та практичному. Позитивне емоційне ставлення пов'язане з відчуттям радості, теплими почуттями, умінням

виявляти турботу та терпіння у спілкуванні з дитиною. Позитивний практичний аспект передбачає готовність батька доглядати за малюком, брати участь у його іграх, навчати, а також виконувати певні обов'язки, які традиційно вважаються «жіночими».

Дослідження поведінки батьків стосовно новонароджених показують, що, попри схожість психофізіологічних реакцій чоловіків і жінок на немовля, їхні поведінкові прояви суттєво відрізняються: жінка прагне фізичної близькості, хоче приголубити дитину, тоді як чоловік часто уникає тісного контакту, відчуваючи певний емоційний дискомфорт. У більшості традиційних культур фізичний контакт батька з маленькою дитиною є обмеженим; активна взаємодія зазвичай починається, коли дитині виповнюється 1,5–2 роки або й пізніше.

Матері доводиться витримувати більші навантаження – фізіологічні, психологічні та побутові, – оскільки саме на неї покладається більша частина турбот про дитину. Навіть якщо чоловік допомагає в хатніх справах, здійснює покупки чи бере участь у догляді за немовлям, його залученість у перші етапи життя дитини залишається меншою: він рідше спілкується з малюком і менш активно бере участь у його перших контактах із навколишнім світом.

Через це чоловікові складніше стати батьком, ніж жінці – матір'ю. Для цього йому необхідні щире прагнення, наполегливість і навіть креативність. Вважається, що чим раніше батько починає брати участь у догляді за дитиною та чим більше задоволення він отримує від цього процесу, тим міцнішими стають його батьківські почуття.

Суспільні трансформації постійно змінюють моделі материнства і батьківства, що зумовлює відповідні зміни у соціальних відносинах та у ставленні жінки до своєї ролі матері, а чоловіка – до ролі батька.

Традиційно батьківство не включало щоденного піклування про дитину. Проте сьогодні, у зв'язку зі зміною соціального становища жінки, спостерігається перехід до концепції «нового батьківства» – усвідомлення чоловіками своєї відповідальності за сім'ю та дітей. Американський соціолог

Дж. Левін [62, р. 57] підкреслює, що в сучасному розумінні батьківства поступово стирається межа між материнською та батьківською сферами. Новий підхід передбачає, що чоловіки починають розуміти важливість не лише біологічного батьківства, а й активного виконання функцій, традиційно властивих матерям.

Якщо раніше батьківська роль була тісно пов'язана з інститутом спадкування, то сучасні «нові батьки» усвідомлюють власну відповідальність за емоційний стан дітей та розуміють, що їхня поведінка впливає на розвиток особистості дитини. Чоловіки все частіше беруть на себе безпосередню участь у вихованні. Питання підвищення авторитету батька в сучасному суспільстві ускладнюється тим, що в сім'ї зникла влада, заснована на праві власності, а моральний авторитет, що ґрунтується на емоційних і духовних засадах, ще не став провідним серед чоловіків. Водночас саме авторитет батька має стати основою гармонії в родині.

Більшість молодих батьків, особливо після народження первістка, відчують сумніви щодо своєї здатності доглядати та виховувати дитину. На практиці виявляється, що адаптуватися до ролі батька чи матері набагато складніше, ніж здається. Навіть підготовлені до виконання виховної функції сім'ї чоловіки стикаються з труднощами.

Одним із головних завдань для батьків є з перших днів життя дитини навчитися бачити в ній особистість, що розвивається, і розуміти, що їй однаково потрібні і матір, і батько, їхня любов та увага.

1.2. Соціально-психологічні особливості компонентів усвідомленого батьківства

Тематика батьківства в психологічній науці є надзвичайно широкою та охоплює велику кількість взаємопов'язаних аспектів. До таких аспектів належать подружні й дитячо-батьківські взаємини, гендерна специфіка батьківських ролей, виховні впливи, батьківські позиції та установки, а також

інші компоненти.

На думку науковців, найповніше розкриття феномену батьківства забезпечує системний підхід (представлений працями В. Сатир, В. В. Юстицького та ін.). У межах цього підходу батьківство трактується як соціально-психологічне явище, що охоплює сукупність ціннісних орієнтацій, установок, очікувань, емоційного ставлення до дитини, відповідальності та стилю сімейного виховання. Таке явище аналізується як у контексті індивідуально-особистісних характеристик жінки чи чоловіка, так і з позиції сімейної системи в цілому — як єдиної структури подружніх цінностей, батьківських установок, почуттів тощо, включаючи зв'язок із батьківською родиною та соціальними інституціями.

Процес формування батьківства перебуває під впливом культурно зумовлених моделей батьківської поведінки, обумовлений тиском зовнішніх соціальних очікувань та необхідності збереження соціального статусу, так і завдяки внутрішнім психологічним потребам особистості, реалізація яких становить основу її соціальної та психологічної функціональності.

На сьогоднішній день поняття «усвідомлене батьківство» ще не має усталеного, загальноприйнятого визначення, що свідчить про його складність і багатовимірність.

Вагомий внесок у конкретизацію поняття «відповідальне батьківство» зробили такі науковці, як І. Братусь, О. Безпалько, І. Зверєва, З. Кияниця, В. Кузьмінський. Вони розглядають його як соціально-психологічний феномен, що ґрунтується на комплексі знань, умінь, навичок і почуттів, які забезпечують процес виховання та розвитку дитини.

Науковці визначають батьківство як надіндивідуальне утворення, яке включає такі ключові елементи: 1) подружжя, що прийняло рішення започаткувати нове життя; 2) безпосередньо дитину. Таким чином, батьківство, на їхню думку, є відносно автономною підсистемою у структурі сім'ї. Такий підхід зумовлений тим, що головним критерієм виокремлення батьківства з-поміж інших соціальних явищ є його цільове призначення –

народження та виховання дітей.

На думку Кузнецової, «відповідальне батьківство» слід розуміти як усвідомлене ставлення до процесу народження, виховання та розвитку дитини, що передбачає забезпечення кожному малюкові права на свободу, особисту недоторканність, а також захист від насильства, експлуатації, залучення до проституції, жебрацтва, бродяжництва чи будь-якої протиправної діяльності [36, с 15; 52, с.5].

Усвідомлене батьківство охоплює такі складники:

- чітке усвідомлення когнітивної складової сімейних цінностей, настанов і очікувань батьків, їхніх позицій, емоцій, ставлення до дитини, рівня відповідальності та стилю виховання;
- розуміння власних реакцій, мотивів батьківської поведінки та усвідомлення батьківської складової у власній особистості;
- усвідомлення особливостей свого чоловіка (дружини), його (її) реакцій і мотивів батьківської поведінки;
- відчуття батьківської єдності з партнером і розуміння її необхідності (сприйняття себе насамперед як батьків, а не лише окремо як матері чи батька);
- сформованість, стійкість і взаємодоповнюваність елементів у цілісній психолого-педагогічній структурі батьківства [36, с 15; 52, с.5].

Необхідність формування навичок усвідомленого батьківства зумовлена, з одного боку, потребою самих батьків у підтримці, а з іншого — потребою дитини у гармонійному та повноцінному розвитку.

Термін «усвідомлене батьківство» не слід ототожнювати з поняттям «культура батьківства», адже останнє науковці трактують як ширше явище, що може аналізуватися не лише на рівні окремої особистості, а й у масштабах усього суспільства. Воно відображає певний рівень не тільки психологічної, але й соціальної зрілості майбутніх батьків.

Протилежністю усвідомленого й відповідального батьківства виступає девіантне материнство або батьківство, яке нерідко супроводжується агресивним ставленням матері як до плоду, так і до новонародженої дитини.

Науковці підкреслюють, що так звана «програма непотрібності» здатна завдати шкоди психіці дитини ще у внутрішньоутробному періоді, а в ранньому дитинстві її вплив посилюється через байдужість і недбалість «горе-батьків». Це підтверджує актуальність психолого-педагогічного дослідження проблеми виховання почуття усвідомленого й відповідального батьківства.

Під формуванням таких навичок науковці розуміють систематичний, цілеспрямований вплив на свідомість дитини з метою забезпечення її нормального психічного та статевого розвитку, а також передачі наукових знань про людську стать [36, с 16; 52, с.5].

Метою формування навичок усвідомленого батьківства є створення умов, що сприяють оволодінню та виконанню батьківських ролей, підготовці особистості до створення сім'ї, а також формуванню усвідомлення значущості сім'ї та батьківства в житті кожної людини. Ця мета визначає зміст процесу формування відповідних навичок як систему знань про реалізацію батьківських функцій, культуру взаємин між матір'ю і батьком, особливості шлюбу та сімейного життя. Така система знань, орієнтована на загальнолюдські цінності, поєднує логічно взаємопов'язані дисциплінарні відомості, які з віком дитини розширюються та поглиблюються [36, с 16; 52, с.6].

Формування батьківських позицій має ґрунтуватися на усвідомленні та розвитку прогностичного аспекту взаємодії з дитиною через використання різних моделей батьківської поведінки, а також на корекції рівня домагань батьків щодо дитини. Виховання відповідальності у батьків базується на їхній внутрішній відповідальності перед власною совістю стосовно своєї дитини.

На думку більшості науковців, ключові завдання формування навичок усвідомленого батьківства охоплюють: обґрунтування значущості сім'ї та батьківства у житті людини; ознайомлення з сутністю батьківства та його усвідомленого виміру; виховання відповідального ставлення до виконання ролей матері чи батька та до здійснення батьківських функцій; розвиток культури взаємин і спілкування між юнаками та дівчатами; опанування знань

з етики й психології батьківської поведінки; ознайомлення молоді з різними стилями виховання та наслідками раннього батьківства. [36, с 16; 52, с.6].

У працях учених у галузі психології та педагогіки (О. Безпалько, Л. Буніна, Г. Лактіонова, О. Тюптя) «усвідомлене батьківство» розглядається як соціально-педагогічне явище, що відображає особливий тип батьківства, котрий поєднує комплекс якостей, почуттів, знань і вмінь, спрямованих на виховання, навчання та розвиток дитини з метою формування зрілої й гармонійної особистості.

О. Безпалько та Г. Лактіонова визначають усвідомлене батьківство як форму, що базується на свідомому ставленні батьків або осіб, які виконують їхню роль, до створення умов для гармонійного розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей [52, с.7].

Серед провідних ознак усвідомленого батьківства виділяють батьківську позицію та стиль батьківської поведінки. За визначенням О. Безпалько, батьківська позиція — це психологічна й виховна спрямованість матері та батька, що ґрунтується на свідомій оцінці дитини і реалізується через певні форми, способи та норми взаємодії з нею.

Усвідомлене батьківство трактується як складний соціально-психологічне явище, що охоплює не лише емоційно-ціннісне ставлення до дитини, а й комплекс знань, умінь, навичок та особистісних якостей та відповідальну поведінку, спрямовану на забезпечення її повноцінного розвитку. Такий підхід передбачає свідоме включення батьків у процес виховання, готовність до партнерських взаємин, а також рефлексивне осмислення своєї ролі як вихователя і морального орієнтира [33, с. 28; 30, с. 47]. Він реалізується у відповідальних діях, що спрямовані на виховання, розвиток та становлення цілісної особистості дитини.

Усвідомлене батьківство охоплює такі ключові компоненти: ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності); батьківські установки та сподівання; батьківське ставлення; батьківські почуття; батьківські позиції; батьківську відповідальність; стиль сімейного виховання [53, с.14].

Взаємодія складових усвідомленого батьківства відбувається завдяки їхній взаємозалежності у когнітивному, емоційному та поведінковому вимірах, що постають основними психологічними формами його прояву. (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Аспекти психологічних форм прояву усвідомленого батьківства

Ці компоненти є структурними складовими цілісного особистісного утворення, що зумовлює ефективну батьківську діяльність і гармонійний розвиток дитини.

1. Сімейні цінності становлять поєднання емоцій, почуттів, переконань та моделей поведінки, які визначають сенс появи дитини на світ і способи її виховання в родині. Вплив батьків на формування ціннісної системи дитини зумовлений не лише емоційною близькістю, а й тим, що вони виступають носіями досвіду дорослого світу, з яким дитина ідентифікує себе.

Когнітивний компонент ціннісних орієнтацій жінки й чоловіка виражається у формі переконань. Передусім це стосується переконань щодо пріоритетності певних цілей, форм і типів поведінки, а також щодо значущості окремих об'єктів у визначеній ієрархії.

Емоційний компонент пов'язаний із сформованим емоційно-ціннісним ставленням до дитини, переживанням батьківської відповідальності, любові, прийняття. Саме емоційний аспект, що відображає переживання та почуття особистості, засвідчує вагомість тієї чи іншої цінності й виступає своєрідним індикатором визначення життєвих пріоритетів.

Поведінковий компонент передбачає здатність реалізовувати батьківські функції на практиці: взаємодіяти з дитиною, дотримуючись принципів підтримки, поваги, безпечного середовища [38, с. 141; 64, р. 27].

Розглядаючи цей компонент у контексті його формувальної функції, варто враховувати відносну стійкість цінностей як особистісного утворення. Водночас, беручи до уваги визначальну роль батьків у становленні ціннісної сфери дитини, слід акцентувати увагу на усвідомленні та емоційному переживанні сімейних цінностей у процесі психологічної роботи з батьками. Важливо також підкреслювати передачу цінностей від покоління до покоління, що сприяє розвитку ціннісного компонента.

2. Батьківські установки й очікування. Батьківські установки й очікування – це відносини в родині, як між чоловіком і дружиною, так і між дітьми та батьками.

Батьківські установки та очікування – це система уявлень, ставлень і настанов щодо виховання дитини, які відображають особистий стиль виховної взаємодії. Вони проявляються на трьох рівнях: загальному – «ми як батьки»; стосунковому – «ми як батьки цієї дитини»; індивідуальному – «наша дитина як унікальна особистість».

Ці установки визначають спосіб спілкування, ступінь залучення у життя дитини, тип очікуваної поведінки. Наявність конструктивних, підтримувальних настанов сприяє формуванню безпечного емоційного клімату в сім'ї, що є передумовою здорового психосоціального розвитку дитини [64, р. 20; 27, с. 64].

Когнітивний аспект охоплює знання та уявлення про репродуктивні норми суспільства, розподіл батьківських ролей, а також включає образ дитини в його реальному та ідеальному вимірах.

Емоційний аспект виражається у сукупності поглядів, оцінок, суджень і загальному емоційному тлі, що визначає ставлення до реалізації батьківських установок і очікувань.

Поведінковий аспект батьківських установок та очікувань проявляється у репродуктивній поведінці, у взаєминах між чоловіком і жінкою, у характері батьківського ставлення та стилі сімейного виховання [23, с. 64].

Таким чином, батьківські установки й очікування разом із сімейними цінностями становлять основу для формування інших компонентів батьківства та втілюються у спрямованості особистості батька й у його поведінкових проявах.

3. Батьківське ставлення – ще один компонент розвиненого батьківства, яке відображає не лише емоційний, а й поведінковий аспект взаємодії дорослого з дитиною. За визначенням О. Б. Насонової, «батьківське ставлення — це особливий феномен, який поєднує емоційні переживання та почуття, пов'язані з дитиною, поведінкові стереотипи, що виявляються у спілкуванні та поводженні з нею, особливості її сприймання та розуміння» [43, с. 112].

Батьківське ставлення має прямий вплив на формування особистості дитини, і цей вплив може бути як позитивним, так і амбівалентним, тобто поєднувати підтримку з контролем, прийняття з вимогливістю. У сучасній психолого-педагогічній літературі описано кілька бінарних моделей батьківського ставлення, які виражаються у таких протиставленнях: прийняття ↔ неприйняття дитини; активна взаємодія ↔ уникнення контактів; визнання свободи дій ↔ надмірна вимогливість; повага до прав членів сім'ї ↔ обмеження особистої свободи [16, с. 49].

Такі установки визначають **якість батьківсько-дитячих стосунків**, впливають на емоційне благополуччя дитини, її самооцінку, почуття безпеки та довіри до світу.

Вважаємо за доцільне підкреслити, що у ставленні батьків до дітей відображається вся система внутрішньосімейних взаємин: у ньому проявляються особливості подружніх стосунків, взаємини дорослих зі своїми батьками, а також зовнішні соціальні зв'язки тощо.

Когнітивний компонент охоплює уявлення про різноманітні форми та способи взаємодії з дитиною, знання щодо цілеспрямованості цих стосунків, а також переконання у важливості тих напрямів взаємодії, які реалізуються батьками.

Емоційний компонент передбачає оцінки та судження стосовно різних форм батьківського ставлення, а також домінуючий емоційний фон, що супроводжує прояви такої поведінки.

Поведінковий компонент включає форми й способи підтримання контакту з дитиною, застосовувані методи контролю, стиль виховання та особливості встановлення емоційної й фізичної дистанції у процесі спілкування [42 с. 46].

Залежно від того, наскільки ці форми є гнучкими, послідовними та емоційно насиченими, визначається ефективність виховного впливу батьків і характер стосунків у родині.

4. **Батьківські почуття** становлять особливу групу емоцій, які за

своєю значущістю посідають виняткове місце серед інших міжособистісних емоційних зв'язків. Вони формують основу емоційного середовища, у якому зростає дитина, і впливають на становлення її особистості [7, с. 58].

Любов батька й матері виступає одним із ключових джерел емоційного благополуччя дитини є підґрунтям гармонійного розвитку дитини та має ключове значення для збереження її психічного й фізичного здоров'я. Нестача теплих і приймаючих почуттів з боку батьків нерідко призводить до виникнення емоційних порушень і труднощів у міжособистісній взаємодії в майбутньому [31, с. 41].

До основних компонентів батьківської любові належать: прив'язаність, яка має біологічну основу і виявляється ще на ранніх етапах взаємодії з новонародженою дитиною; турбота, що включає забезпечення фізичного, психічного й духовного благополуччя дитини; чуйність і доброзичливість, які сприяють емоційній безпеці дитини; повага до особистості дитини, яка формує відчуття гідності й впевненість у собі [42, с. 47–48].

Батьківські почуття наповнюють взаємини з дитиною емоційним змістом, і саме завдяки цій емоційній насиченості батьківська турбота набуває життєво необхідного значення для дитини. Особливо це важливо на ранніх етапах онтогенезу, коли потреба в батьківській любові є критичною умовою для нормального розвитку [7, с. 59].

Сутність батьківських почуттів полягає в їхній безумовності: дитину люблять не за її досягнення чи поведінку, а просто за те, що вона є. Таке прийняття є базовою передумовою для формування у дитини позитивної самооцінки та довіри до світу. Як зазначає О. В. Запорожець, дитина має відчувати: *«Мене люблять, тому що я є»* [25 с. 64].

Когнітивний компонент батьківських почуттів проявляється на двох рівнях: по-перше, це соціально схвальні знання й уявлення щодо того, які саме почуття мають переживати батьки стосовно своїх дітей; по-друге – знання та уявлення про образ дитини (реальний чи ідеальний), який зумовлює формування всього спектра батьківських почуттів.

Емоційний компонент охоплює різноманітні переживання й домінуючий емоційний фон, що супроводжує оцінку як образу дитини, так і власної батьківської ролі.

Поведінковий компонент передбачає вияв довіри, емоційної близькості, піклування про дитину та сформовані афективні стереотипи взаємодії з нею.

Формування цього компонента батьківських почуттів має ґрунтуватися на розвитку здатності розуміти переживання членів сім'ї, насамперед дитини, адекватно виражати власні емоції, а також удосконаленні навичок рефлексії виконання батьківських функцій.

5. Батьківські позиції. Поняття **батьківської позиції** відображає внутрішнє налаштування дорослого щодо дитини, його ставлення та поведінкову стратегію у взаємодії з нею. Це не просто епізодична реакція, а стійке прагнення діяти певним чином, що визначається свідомими або несвідомими оцінками особистості дитини. Як зазначає А. Співаковська, батьківська позиція — це *«реальна спрямованість, в основі якої лежить свідомо або несвідомо оцінка дитини, що виражається в способах і формах взаємодії з нею»* [48, с. 43] [53, с.43].

У психолого-педагогічній літературі [53, с.45] описано різні класифікації батьківських позицій. Зокрема, серед них виділяють:

- симбіоз (надмірна емоційна близькість), авторитарність, емоційне відторгнення, що, як вказує А. Варга, впливають на емоційний клімат у сім'ї
- підтримку, пристосування до потреб дитини, формальне почуття обов'язку без глибокого інтересу, а також непослідовну поведінку — ці варіанти батьківської позиції детально розкриває Н. В. Дружинін
- авторитет любові, доброти, поваги та протилежні позиції — авторитет пригнічення, дистанції, педантизму, повчання чи підкупу, які розглядав А. С. Макаренко у своїй педагогічній концепції
- деструктивні шаблони, що калічать взаємини: «миротворець», «обвинувач», «комп'ютер», «збитий з пантелику», «той, хто відволікається» — ці позиції описано в дослідженнях О. Г. Сіляєвої

Батьківська спрямованість охоплює систему ідеалів, інтересів та ціннісних орієнтацій. Вона має багатовимірний характер і може бути зорієнтованою на себе, на конкретну ситуацію, на суспільство тощо. Часто батьки прагнуть самоствердитися за рахунок дитини; інколи вони змушують її робити те, чого вона не бажає; подекуди головна увага приділяється тому, яке враження дитина справляє на оточення.

Когнітивний компонент включає уявлення про реальний та ідеальний образ дитини, позиції батьків, а також власну батьківську позицію.

Емоційний компонент визначається домінуючим емоційним фоном, судженнями й оцінками щодо реального образу дитини, власних батьківських позицій та особливостей взаємодії у системі «батьки – діти».

Поведінковий компонент охоплює комунікативні позиції батьків і прогностичний аспект, пов'язаний із плануванням подальшої взаємодії з дитиною. За Т. А. Демидовою, батьківські позиції виявляються у поведінці матері й батька через певний тип виховання, що знаходить відображення у способах впливу та характері спілкування з дитиною. [23, с. 51], [53, с.43].

Формування конструктивної батьківської позиції має ґрунтуватися на усвідомленні прогностичного аспекту взаємодії, що передбачає вміння передбачати реакції дитини на ті чи інші форми батьківського впливу. Це також включає корекцію рівня батьківських очікувань, відповідно до індивідуальних можливостей дитини [53, с.43].

6. Батьківська відповідальність. Цей компонент феномену батьківства належить до категорії складних понять у психології особистості та соціальній психології.

Під батьківською відповідальністю розуміється відповідальність у взаєминах між подружжям, відповідальність батьків за виховання дітей, а також відповідальність дітей за життя й добробут літніх батьків [23, с.67].

Член сім'ї може нести відповідальність як за окремих її учасників (чоловіка, дружину, дітей), так і за сім'ю загалом. Виконання ролі лідера чи голови сім'ї передбачає саме відповідальність за родину як цілісну соціальну

групу, а не лише за окремих близьких осіб.

Батьківська відповідальність має дуальну природу, оскільки вона включає як соціальний аспект, так і особистісно-моральний. Згідно з її позицією, *«батьківська відповідальність у своїй основі має дуальну природу — це відповідальність перед соціумом та відповідальність перед безособистісною природою (своєю совістю)»* [53, с.44].

Це твердження підкреслює, що усвідомлення власної батьківської ролі не обмежується лише виконанням соціальних норм і вимог, а включає також внутрішній моральний контроль і саморефлексію. Таким чином, відповідальне батьківство є не лише зовнішнім обов'язком, а й проявом глибокої особистісної зрілості.

Когнітивний компонент охоплює уявлення про відповідальну та безвідповідальну поведінку батька, а також про особливості розподілу обов'язків між чоловіком і дружиною як у власній сім'ї, так і в інших родинах.

Емоційний компонент пов'язаний із ставленням до розподілу відповідальності в сім'ї, з емоційними переживаннями, що виникають у цьому контексті, та з самооцінкою батька з огляду на рівень його відповідальності.

Поведінкова складова батьківства передбачає здатність дорослого контролювати власну поведінку, приймати усвідомлені рішення щодо взаємодії з дитиною, а також регулювати події в межах родинної системи. Вона тісно пов'язана з тим, яку роль займає батько або мати у сім'ї — домінуючу, підтримувальну, адаптивну чи дистанційовану [42, с. 51; 53, с.43].

Від ефективності реалізації поведінкової складової залежить не лише стабільність сімейної структури, але й якість емоційного фону, у якому розвивається дитина. Адекватний розподіл ролей, чітке розуміння функцій кожного з батьків і відповідальна поведінка сприяють гармонійному розвитку дитини та зменшенню конфліктів у родинному середовищі.

Формування складової відповідальності має ґрунтуватися насамперед на орієнтації батьків на внутрішню відповідальність – перед власною совістю, а не лише перед суспільством, у контексті ставлення до своєї сім'ї та її членів.

7. **Стиль сімейного виховання** – виступає завершальним компонентом у структурі усвідомленого батьківства.

Стиль взаємодії між батьками та дитиною є найбільш помітним і доступним для зовнішнього спостереження проявом, що відображає своєрідне поєднання всіх інших елементів усвідомленого батьківства. Стиль взаємодії з дитиною, на відміну від внутрішніх переконань чи почуттів, є зовнішньо спостережуваним і тому найочевиднішим проявом батьківської позиції [7, с. 71; 53, с.43].

Дослідники батьківсько-дитячих відносин застосовують різні підходи до вивчення стилів сімейного виховання. У психологічній літературі традиційно виділяють авторитарний, демократичний та ліберальний стилі виховання. Р. Крайг запропонував класифікацію, що ґрунтується на двох ключових параметрах – рівні контролю та теплоті [53, с.43].

Найбільш оптимальним для гармонійного розвитку дитини визнається демократичний стиль, який найбільш відповідає усвідомленому підходу до батьківства.

Когнітивний компонент стилю виховання базується на батьківських установках та очікуваннях щодо образу дитини й власної ролі у процесі виховання. До нього також належать загальні уявлення про можливі способи взаємодії з дитиною та про стилі виховання. Важливою основою когнітивної складової є система цінностей батьків, яка визначає не лише специфіку стилю виховання, а й загальну спрямованість особистості батька та його поведінку.

Емоційна складова відображає почуття батьків, емоційний клімат у спілкуванні з дитиною, ставлення до партнера у шлюбі, а також до розподілу ролей і відповідальності в сім'ї. Вона включає і загальну самооцінку батька чи матері у ролі вихователя.

Поведінкова складова реалізується через конкретні форми й способи взаємодії з дитиною, які безпосередньо втілюють виховний процес. Саме стиль виховання значною мірою визначає роль батьків у житті дитини, формує особливості її особистісного становлення, емоційної стабільності, рівня

автономності та соціалізації [46, с. 58; 53, с.43].

У рамках поведінкової складової стилю сімейного виховання реалізуються такі важливі аспекти: форми і способи виховного впливу, ступінь надання дитині свободи, співвідношення залежності/незалежності у взаєминах, інтенсивність втручання у світ дитини, акцент на потребах дитини, її інтересах і правах [42, с. 49; 53, с.43].

Баланс між контролем і свободою, між підтримкою й автономією визначає тип батьківсько-дитячої взаємодії, що, у свою чергу, суттєво впливає на психологічне здоров'я, самооцінку та рівень відповідальності дитини.

Формування стилю сімейного виховання як складової батьківства має ґрунтуватися на розширенні поведінкового арсеналу батьків, розвитку узгодженості та комплементарності у поведінковій сфері, а також на корекції уявлень про ідеальний і реальний образ дитини та власної батьківської ролі [23, с.45].

Узагальнені відомості про складові компоненти усвідомленого батьківства представлені в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Складові компоненти усвідомленого батьківства

Компоненти усвідомленого батьківства	Складові усвідомленого батьківства		
	Когнітивна	Емоційна	Поведінкова
Ціннісні орієнтації	Визначає ставлення людини до цінностей.	Емоційне забарвлення та оціночне ставлення до спостережень, що демонструють значущість тієї чи іншої ціннісної орієнтації.	Спрямованість батьків на реалізацію ціннісної орієнтації, досягнення значущої мети, захисту тієї чи іншої суб'єктивної цінності.
Батьківські	Уявлення про	Погляди,	Включає реальну

установки та очікування	репродуктивні норми суспільства, про розподіл батьківських ролей та ідеальний образ дитини.	судження, оцінки, а також домінуючий емоційний фон в реалізації батьківських установок та очікувань.	репродуктивну поведінку, взаємовідносини подружжя, батьківське ставлення та батьківські позиції.
Батьківське ставлення	Знання та уявлення про різні способи та форми взаємодії з дитиною, знання про мету виховання дітей	Включає оцінки та судження щодо різних типів батьківського ставлення, а також емоційне забарвлення поведінкового прояву батьківського ставлення.	Являє собою форми та способи підтримки контакту з дитиною, форми контролю, виховання взаємовідносин.
Батьківські почуття	Знання та уявлення щодо необхідності батьківської любові, знання щодо ідеального батька/матері	Гама почуттів, домінуючий емоційний фон, який супроводжує оцінки образу дитини, свого чоловіка/дружини та себе в ролі батька/матері.	Батьківське ставлення, батьківські позиції. Прояви почуттів у різних ситуаціях спілкування в сім'ї.
Батьківська позиція	Уявлення щодо ідеального та реального образу дитини, про існування різних батьківських позицій	Домінуючий емоційний фон, судження та оцінка реального образу дитини своєї батьківської позиції та взаємовідносин батьки-діти.	Комунікативні батьківські позиції, прогностичний аспект (планування) подальшої взаємодії з дитиною.
Батьківська	Уявлення про	Оціночне	Контроль своєї

Відповідальність	відповідальну та безвідповідальну поведінку батьків; про розподіл відповідальності між подружжям в своїй сім'ї	ставлення до розподілу відповідальності в сім'ї, пов'язані з цим емоційні переживання, оцінка себе як батька/матері з точки зору відповідальності.	поведінки та сімейної ситуації; роль в сім'ї з точки зору відповідальності.
Стиль сімейного виховання	Визначає почуття, які виникають у батьків щодо розподілу відповідальності, використання способів спілкування з дитиною.	Включає загальні уявлення про можливі способи спілкування з дитиною та стиль виховання.	Безпосередньо, пов'язана з вміннями, навичками щодо виховання та навчання дитини, доглядом за нею, матеріальним забезпеченням, вмінням будувати гармонійні взаємостосунки у подружжі, використовувати стиль сімейного виховання.

Підсумовуючи аналіз структури усвідомленого батьківства, можна стверджувати, що всі його компоненти об'єднані в єдину цілісність завдяки когнітивним, емоційним та поведінковим елементам. Кожен із компонентів містить певну складову – педагогічний елемент, вплив на який дає змогу здійснювати цілеспрямоване формування батьківства.

На нашу думку, формування усвідомленого батьківства у молоді є системною та цілеспрямованою діяльністю, що передбачає створення

спеціальних умов для розвитку й удосконалення когнітивної, емоційної та операційної складових цього процесу.

Отже, усвідомлене батьківство виступає складною та динамічною системою, яка охоплює батьківські установки, відповідальність, педагогічні знання й уміння, а також стиль сімейного виховання. Взаємозв'язок між компонентами забезпечується завдяки перетину їхніх когнітивних, емоційних і поведінкових аспектів, що виступають критеріями їх реалізації. Узагальненим проявом усіх компонентів і водночас найбільш помітним для зовнішнього спостереження є стиль сімейного виховання.

1.3. Формування готовності молоді до виконання статево-рольових функцій матері та батька

Підготовка дівчат до материнства, а хлопців — до батьківства ґрунтується як на фізіологічних передумовах, так і на історично сформованих традиціях сімейно-шлюбних відносин та морально-етичних нормах суспільства

Материнство є однією з ключових соціальних ролей жінки, тож навіть якщо прагнення до материнства закладене природою, значний вплив на прояви материнського ставлення мають соціальні норми та цінності. Існує думка, що наявність материнського інстинкту є необхідною умовою для повноцінного догляду за дитиною. Водночас відсутність психологічної готовності до материнства часто стає причиною недостатньо вираженої або відсутньої материнської поведінки.

Материнська поведінка виникає на базі інстинктивних механізмів, однак значною мірою формується під впливом навчання й сімейного виховання.

Дослідники Гаврилова А.М., Мартиненко О.Ю., Діденко С.В. виокремлюють кілька етапів становлення материнської сфери:

1. Перший етап — взаємодія з власною матір'ю у ранньому онтогенезі. Він охоплює як пренатальний період, коли плід перебуває в

тісному фізичному та емоційному зв'язку з матір'ю, так і постнатальний період, зокрема перші три роки життя, коли у дитини на основі взаємодії з матір'ю формуються базові елементи особистості.

2. Другий етап — взаємодія з ровесниками. Тут особливого значення набуває наслідування дітьми моделей поведінки дорослих у межах сюжетно-рольових ігор — «дочки-матері», «гра в сім'ю». Спочатку з'являються елементарні дії (наприклад, колисання ляльки), а потім — свідоме прийняття ролі матері. Такі ігри сприяють апробації майбутньої соціальної ролі.

Психологічні дослідження засвідчують, що у дівчат, які не грали в «дочки-матері» або не мали досвіду догляду за ляльками, спостерігається певна емоційна відстороненість у ставленні до власних дітей у майбутньому.

3. Третій етап — няньчення. Він охоплює період від 5–6 років до початку статевого дозрівання і пов'язаний з реальним досвідом догляду за малюками. Це спостереження за дорослими, які піклуються про дітей, а також активна участь у такому догляді. Якщо дитина позбавлена можливості взаємодіяти з немовлятами у цьому віці, у неї може сформуватися страх перед материнством, зумовлений невпевненістю у власних здібностях і страхом нашкодити немовляті [39, с. 84].

4. Четвертий етап — конкретизація онтогенетичного розвитку материнства. Він починається з моменту усвідомлення факту вагітності та триває до народження дитини. На цьому етапі важливу роль відіграють емоційні реакції жінки, її психологічне налаштування на вагітність. Якщо вагітність є бажаною, жінка встановлює глибокий психологічний зв'язок із дитиною, що сприяє виникненню позитивних емоцій і очікуванню радості від народження малюка.

У післяпологовий період на перший план виходить здатність матері емоційно реагувати на стани дитини, розуміти її потреби. Саме в цей час материнський інстинкт трансформується у свідоме почуття материнства. Проте цей процес є складним і не завжди завершеним — у деяких випадках інстинкт може пригнічуватись або навіть зникати, що призводить до емоційної

холодності, відмови від дитини або звернення до сурогатного материнства.

5. П'ятий, завершальний етап розвитку материнства полягає у формуванні глибокої емоційної прив'язаності до дитини, її особистісного прийняття, а також усвідомлення необхідності турботи та піклування [14, с. 59].

Таким чином, формування материнської поведінки відбувається поетапно й охоплює низку біологічних, соціальних та психологічних чинників.

С. В. Діденко визначає низку детермінант, що сприяють становленню почуття материнства: наявність спадково зумовленого материнського (батьківського) інстинкту; позитивний досвід сімейних взаємин у дитинстві; щире бажання мати дітей; емоційно сприятливе ставлення до вагітності; ніжність та емоційна відкритість до ще ненародженої дитини; співпереживання, співчуття та емоційний контакт із новонародженим; чутливість матері до потреб дитини тощо [22, с. 62–63].

У контексті дослідження етапів становлення батьківства, автор виділяє три основні фази розвитку батьківської ідентичності:

1. Передконцептуальний етап — формування уявлень про батьківство ще до настання вагітності партнерки, коли знання й уявлення базуються переважно на власному дитячому досвіді взаємодії з батьками.

2. Період вагітності — час, коли майбутній батько переосмислює попередні уявлення, сприймає нові ролі, розвиває емоційний зв'язок із ненародженою дитиною та партнеркою.

3. Післяпологовий етап — формування справжнього батьківського почуття через безпосередній контакт із новонародженим, залучення до догляду, емоційне прийняття нової ролі [22, с. 94].

Особливу увагу вчені звертають на роль сімейного досвіду у формуванні уявлень про батьківство. Саме в дитинстві, через взаємодію з батьком і матір'ю, хлопчики засвоюють моделі поведінки, пов'язані з гендерною ідентичністю та майбутньою батьківською роллю. У ранньому віці важливою

є фізична взаємодія з батьком, яка сприяє пізнанню навколишнього світу, а в молодшому шкільному та підлітковому віці — спостереження за подружніми взаєминами в батьківській сім'ї, які слугують зразком соціальної поведінки в майбутньому [22, с. 95].

Перший теоретичний етап починається з народження хлопчика до моменту отримання відомостей про вагітність його дружини (партнерки).

Формування стереотипів про батьківство відбувається в процесі взаємодії з власними батьками. Причому ступінь впливу батька й матері залежить від віку дитини. Батько допомагає хлопчику вивчати світ, власне тіло і його можливості через силові ігри. Пізніше взаємини батьків стають моделлю поведінки в суспільстві однолітків у молодшому шкільному та підлітковому віці [22, с. 95].

У віці 18–23 років у молоді формуються базові уявлення про батьківство, характерні саме для цього життєвого етапу. Зазвичай вони планують появу дітей як перспективу на віддалене майбутнє — приблизно через два-п'ять років. Спираючись на сучасні соціальні стереотипи, які часто сприймають як власну думку, юнаки вважають, що батько для дитини є прикладом для наслідування, забезпечує її фізичне та духовне виховання, надає соціальну підтримку, формує відчуття впевненості у собі та почуття захищеності [22, с. 94-95].

Другий етап починається з моменту, коли чоловік дізнається про майбутнє батьківство, і триває до початку взаємодії з уже народженою дитиною. Реакція на звістку про вагітність може варіюватися залежно від цілого комплексу факторів: ставлення чоловіка до конкретної жінки, його матеріальної, соціальної та іншої готовності взяти на себе відповідальність за нове життя. Часто така новина супроводжується складними емоційними переживаннями [22, с. 94-95].

Період вагітності дружини ставить перед чоловіком непросте завдання: подолати несподівані почуття, надати психологічну підтримку майбутній матері, а також узяти на себе більшість зовнішніх турбот, створивши захисний

бар'єр між нею та зовнішнім середовищем. Поведінка майбутнього батька в конкретній ситуації визначається багатьма чинниками, серед яких ключові — особистісні риси, зрілість у сімейних стосунках та психологічна готовність до виконання батьківських обов'язків [22, с. 94-95].

Третій етап – період після народження дитини – практичний період. Цей період є критичним з точки зору виникнення бондинга – зв'язку чоловіка з народженою дитиною [22, с. 94-95].

Таким чином, формування батьківства є складним багатоступеневим процесом, на який впливають різні фактори, у тому числі соціальні, сімейні та особистісні.

Батьківство як емоційний стан і рольова позиція чоловіка, спрямована на дитину, формується у процесі соціалізації під впливом ряду соціально-психологічних чинників:

– позитивний власний досвід взаємодії з рідним батьком або особою, яка його заміняла. Доведено, що психологічна підготовка хлопчика до майбутньої ролі батька за умови емоційної близькості та конструктивних стосунків із власним батьком у подальшому сприяє встановленню глибокого емоційного контакту з власною дитиною та підвищує задоволеність виконанням батьківської ролі;

– активна емпатійна участь щодо вагітної дружини, що проявляється у готовності розуміти її страхи, очікування й потреби, надавати психологічну підтримку, ділити відповідальність за її фізичне та емоційне благополуччя, піклуватися про неї;

– присутність під час пологів, яка передбачає психологічну підтримку дружини, усвідомлення народження дитини як спільного процесу обох батьків та сприйняття пологів як зустрічі з дитиною, а не лише як «жіночої справи», пов'язаної з болем і фізичними труднощами;

– перший емоційно-позитивний контакт із новонародженим, що супроводжується почуттям задоволення собою, дружиною та дитиною, усвідомленням у ній окремої особистості, повагою до її потреб і бажань;

– особисте свідоме прагнення чоловіка стати батьком, яке поєднується з усвідомленням відповідальності за фізичний і психологічний розвиток дитини та готовністю вкладати власні зусилля, час і ресурси задля її добробуту [12, с. 27].

За Т. Г. Веретенко, на специфіку становлення батьківства впливають такі чинники:

– ступінь залученості батька у свою роль значною мірою визначається його взаєминами з матір'ю дитини, рівнем її очікувань і підтримки;

– особливості подружніх стосунків (гармонійність чи конфліктність, розлучення, сепаративний шлюб тощо);

– очікування дитини стосовно батька, які проявляються у її поведінці, емоційному ставленні, уявленні про його особистість, а також у готовності ділитися з ним своїми бажаннями та потребами;

– фізичний і психологічний розвиток дитини та його відповідність уявленням і сподіванням батька [11, с. 239].

1.4. Сім'я як первинний осередок формування батьківства

Батьківство починається із власного дитинства, із сімейної історії, яка накладає відбиток на поведінку людини.

Формування батьківства бере свій початок ще в дитячому віці особистості, коли закладаються основи ставлення до сімейних ролей і відповідальності. Сімейний досвід, у якому зростає дитина, відіграє вирішальну роль у становленні її уявлень про батьківство, а також впливає на майбутні життєві сценарії у сфері сімейного життя [32, с. 84].

Сім'я — це мала соціальна група, що заснована на шлюбі, спорідненості або усиновленні, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною та правовою відповідальністю, спільною діяльністю та емоційною взаємопідтримкою [49, с. 45].

Сім'я виступає як первинна соціальна група, що ґрунтується на спільній

життєдіяльності її членів і є базовим середовищем міжособистісного впливу. Вона об'єднує людей шлюбними, родинними та батьківськими зв'язками й забезпечує соціалізацію особистості через систему ролей, норм, цінностей і очікувань [51, с. 51].

Саме в межах батьківської сім'ї дитина набуває первинного досвіду виконання статево-рольових функцій, зокрема засвоює моделі поведінки чоловіка й жінки, ролі матері й батька, партнерські взаємини та сімейно-побутові практики. Таким чином, сім'я стає ключовим середовищем, у якому формується ґрунт для відповідального батьківства в майбутньому [7, с. 62].

Хлопчики та дівчатка засвоюють певні гендерно зумовлені якості відповідно до очікувань суспільства: у дівчат виховуються риси жіночності, пов'язані з емоційною чуйністю, турботливістю, в той час як у хлопців — мужність, відповідальність, здатність до прийняття рішень [17, с. 139].

Уявлення підлітків про батьківство значною мірою детермінуються особистим досвідом взаємодії з батьками, стилем їхнього виховання, а також атмосферою у родині. Дослідження показують, що позитивний стиль взаємодії в сім'ї, орієнтований на партнерські відносини, сприяє формуванню демократичного стилю батьківства у майбутньому. Натомість досвід емоційної холодності чи авторитарного стилю виховання може бути основою для формування жорсткого, відстороненого ставлення до майбутніх батьківських функцій [24, с. 107].

У різних народів світу з давніх часів з особливою пошаною ставляться до матері — берегині домашнього вогнища та втілення безмежної, самовідданої любові. Незалежно від життєвих обставин, кожна мати прагне щастя для своїх дітей і, наскільки дозволяють її можливості та досвід, намагається прищепити синам і дочкам високі моральні цінності та людські чесноти [23, с. 35].

Психологічна готовність жінки до материнства значною мірою зумовлюється характером її стосунків із власною матір'ю в дитинстві. Донька нерозривно пов'язана з матір'ю емоційно, а якість цієї взаємодії формує її

уявлення про роль жінки в сім'ї. Якщо дівчинка була бажаною дитиною, відчувала любов, турботу та прийняття, то в майбутньому вона, як правило, не зазнає суттєвих труднощів у формуванні власної родини й у реалізації себе як матері [20, с. 52]. У процесі щоденної взаємодії між матір'ю та донькою відбувається неусвідомлена передача досвіду, моделюється зразок жіночої поведінки, формуються ціннісні орієнтації та материнські установки [70, р. 79].

Формування психологічної готовності до батьківства також тісно пов'язане з досвідом догляду за молодшими дітьми у родині. Наявність братів і сестер, а особливо — досвід безпосереднього спостереження за поведінкою матері під час догляду за немовлям, позитивно впливає на становлення емоційної чутливості та відповідальності, що є складовими батьківської готовності [28, с. 117]. Жінка, яка не мала можливості бачити реальні приклади материнської поведінки, часто не має чіткого уявлення про практичні аспекти догляду за дитиною, навіть якщо в неї сформовані базові материнські інстинкти [57, р. 33].

Окремо варто наголосити на ролі батька у формуванні особистості доньки. Дослідження свідчать, що активна неформальна участь батька у вихованні позитивно корелює з рівнем психоемоційного благополуччя дитини [60, р. 162]. Для дівчинки важливою є батьківська оцінка її зовнішності, здібностей і особистісних якостей, оскільки саме ця оцінка впливає на формування її самооцінки, стилю прив'язаності, а в подальшому — на вибір партнера й якість інтимних стосунків [18, с. 89].

Для хлопчика вагомим чинником є не лише безпосередній досвід спілкування з батьком, а й спостереження за його ставленням до матері. Для дівчинки важливим аспектом стає розуміння моделей поведінки матері у взаємодії з батьком. Науковці підкреслюють, що роль батька у формуванні статевої ролі ідентичності дитини може бути особливо визначальною. Зазвичай саме батьки, більшою мірою ніж матері, сприяють засвоєнню дітьми гендерно зумовлених ролей, підтримуючи розвиток жіночності у доньок та

мужності – у синів [53 с. 63].

Це пояснюється тим, що саме сімейний сценарій виконує важливу функцію у формуванні уявлень про структуру майбутніх подружніх стосунків, зокрема щодо розподілу ролей, виконання функцій, способів реагування на проблемні ситуації та норм поведінки у сімейному середовищі. Саме в межах цього сценарію закладаються моделі поведінки, які дитина інтеріоризує під впливом міжособистісної взаємодії з батьками. У майбутньому ці моделі стають основою для побудови власних сімейних стосунків.

Дослідження у сфері міжпоколінної передачі сімейних цінностей вказують на те, що з покоління в покоління передаються сталі патерни сімейної взаємодії: типи прив'язаності, стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях, доміантні моделі розв'язання суперечок та ставлення до ролей чоловіка і жінки в шлюбі [58, р. 203]. Таким чином, інформація про функціонування родин попередніх поколінь може бути важливим прогностичним чинником у розумінні динаміки майбутньої сім'ї, яку формує подружжя.

Н. Пезешкіан висунув гіпотезу про те, що люди з подібним досвідом впізнають один одного за поведінкою, оскільки особливості поведінки визначаються початковими вміннями, набутими у батьківській сім'ї. На його думку, саме тому люди із щасливих сімей знаходять одне одного і створюють нові щасливі сім'ї [19 с. 102].

Таким чином, батьківська сім'я та характер взаємин у ній справляють вагомий вплив на життєве самовизначення юнаків і дівчат у сфері родинного життя та підготовки до виконання батьківських обов'язків. Дитина засвоює майбутню подружню роль, ототожнюючи себе з батьком своєї статі.

Здійснений аналіз теоретичних джерел дає підстави стверджувати про необхідність пошуку й обґрунтування нових підходів і умов, які б сприяли ефективнішому формуванню адекватних уявлень про майбутнє батьківство й сім'ю під час підготовки підлітків до сімейного життя, зокрема вихованців дитячих будинків, з урахуванням їхніх вікових особливостей.

Таким чином, потреба в оновленні підходів до підготовки підлітків до майбутнього батьківства, особливо серед вихованців інтернатних установ, визначає необхідність наукового пошуку нових моделей і методик психологічної підтримки. Особливої значущості набуває впровадження програм психоедукації, які ґрунтуються на засадах гуманістичної педагогіки, розвитку життєвих компетентностей, формуванні соціальної відповідальності та емоційної зрілості. Ці програми мають сприяти усвідомленому прийняттю ролі батька чи матері, здатності до побудови здорових стосунків і створення повноцінної сім'ї в майбутньому.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА У СІМЕЙНИХ ДІТЕЙ ТА У ДІТЕЙ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ ТА ВИХОВАНЦІВ ІНТЕРНАТІВ

2.1. Опис вибірки та методологічний інструментарій дослідження

Емпіричні дослідження формування готовності до батьківства проводилися у двох контрольних групах молоді:

I група – 20 дітей від 13-16 років (10 хлопців та 10 дівчат) – членів Підліткового клубу «Friends» (при Смілянському міському центрі соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді)

II група – 20 учнів інтернатного закладу перейменованого в Комунальний заклад «Смілянський мистецький ліцей «Успіх» Черкаської обласної ради» (10 хлопців та 10 дівчат).

З метою діагностики гендерного аспекту соціальної готовності до подружнього життя були визначені сімейні орієнтації учнівської молоді у двох контрольних групах (табл. 2.1).

У результаті проведених досліджень було з'ясовано, що серед дітей із сімей та вихованців інтернату існує спільна тенденція до орієнтації на майбутній цивільний шлюб.

Серед дітей, які виховуються в інтернаті, більший у порівнянні із сімейними дітьми відсоток тих, хто бажає вступити до шлюбу якнайшвидше після закінчення школи. Причому таке бажання висловили як дівчата, так і хлопці. Це можна пояснити психологічним налаштуванням на сім'ю саме тих молодих людей, які, позбавлені батьківської любові і опіки, зорієнтовані на створення власної сім'ї.

Результати анкетування свідчать про наявність тенденції серед сучасної молоді розглядати сім'ю як певне обмеження особистісного життя. Це вказує на те, що нині юнаки та дівчата дедалі частіше відходять від орієнтації на створення сім'ї. Передусім їхні пріоритети зосереджені на досягненні

соціальної незалежності та власного статусу, тоді як майбутній батьківській ролі вони не приділяють достатньої уваги.

Таблиця 2.1.

Сімейні орієнтації підлітків, %

Орієнтація на шлюб	Сімейні діти		Вихованці інтернату	
	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата
Бажають вступити до шлюбу якнайшвидше після закінчення школи	0,0%	5,0%	10,0%	15,0%
Загалом думають про шлюб і створення сім'ї, але не поспішатимуть з цим	35,0%	45,0%	30,0%	35,0%
Орієнтовані на цивільний шлюб	45,0%	40,0%	50,0%	45,0%
Вважають, що шлюб і сім'я є гальмом в особистому житті і тому не планують створювати сім'ю	20,0%	10,0%	10,0%	5,0%

У психолого-педагогічних дослідженнях питання гендерного виміру у становленні майбутніх батька й матері висвітлюється недостатньо. Тому аналіз процесів гендерної соціалізації був би неповним без урахування гендерних особливостей демографічного виховання та підготовки молоді до виконання материнських і батьківських функцій.

Потреба в дітях є найбільш інерційною складовою репродуктивної поведінки. Вона формується як результат засвоєння репродуктивного досвіду попередніх поколінь та відповідних соціальних норм і змінюється вкрай повільно. Репродуктивні норми визначаються як сукупність принципів і зразків поведінки, що стосуються народження певної кількості дітей у різних соціальних групах (табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Репродуктивні орієнтації старшокласників, %

Скільки хочуть мати дітей	Сімейні діти		Вихованці інтернату	
	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата
Жодної	10,0%	10,0%	0,0%	0,0%
1 дитину	70,0%	50,0%	30,0%	25,0%
2 дітей	20%	30,0%	50,0%	40,0%
3 дітей	–	10,0%	20,0%	35,0%
Більше 3-х	–	–	–	–

Згідно з отриманими результатами опитування, більшість молоді з родин до вступу у шлюб орієнтується на створення сім'ї з однією або двома дітьми. Таке явище в психологічній літературі називають «усвідомленою малодітністю». Про «усвідомлену малодітність» свідчить і той факт, що у контрольних групах не виявлено жодної особи, яка хотіла б мати більше трьох дітей.

Результати опитування вихованців інтернату показали готовність певної частини молоді мати трьох дітей. При цьому з'ясовано, що така орієнтація має більш прагматичний характер (розрахунок отримати матеріальну допомогу держави), ніж природне бажання рости і виховувати багато дітей.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів проведеного дослідження

Для визначення стану сформованості навичок усвідомленого батьківства у підлітків було проведено анкетування у двох контрольних групах. Анкети наведені в додатку А. З використанням авторської методики психолога Смілянського міського центру соціальних служб Рак Ольги Станіславівни.

Наводимо результати анкетування проведеного дослідження (табл. 2.3).

Таблиця 2.3.

Розподіл відповідей на запитання «Чи впевнені ви у своїх можливостях у виконанні обов'язку батька чи матері?», %

Варіанти відповідей	Сімейні діти		Вихованці інтернату	
	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата
Так	30,0%	35,0%	20,0%	30,0%
Ні	30,0%	35,0%	45,0%	30,0%
Не задумувались	40,0%	30,0%	35,0%	40,0%

Результати проведеного дослідження показують, що уявлення учнівської молоді про батьківські обов'язки характеризуються досить низькою самооцінкою власної готовності до майбутнього батьківства. Спільним для обох категорій молодих людей є те, що багато із них не задумуються про власну готовність до батьківства.

На запитання «Чи вмiєте ви правильно поводитися з немовлям?» опитування підлітків показало, що більшість хлопців, які виховуються в сім'ї, не мають навичок поводження з немовлям. Дівчат, які вмiють доглядати за немовлям, більше. Свої вмiння вони здобули у процесі догляду за маленькими братиками і сестричками. Тi, у кого не було можливостей доглядати за маленькими дітьми, таких навичок не мають.

Результати анкетування вихованців інтернату показали досить високий рівень підготовки до догляду за новонародженою дитиною. 50,0% дівчат і 30,0% юнаків мають навички поводження з немовлятами. Це в основному молоді люди, які до вилучення із сім'ї зростали у багатодітних родинах і змушені були змалечку доглядати за меншими дітьми. Проте процес догляду за немовлятами сприймається такими дітьми швидше як механічна справа, яка не супроводжується виявом любові до дитини, емоційним піднесенням (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Розподіл відповідей на запитання «Чи вмісте Ви правильно поводитися з немовлям?», %

Варіанти відповідей	Сімейні діти		Вихованці інтернату	
	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата
Так	15,0%	30,0%	25,0%	45,0%
Ні	65,0%	50,0%	40,0%	30,0%
Важко сказати	20,0%	20,0%	35,0%	25,0%

Узальнення результатів анкетування, усного та письмового опитування, тестувань, бесід та спостережень дозволило розподілити підлітків із контрольних груп на три типологічні групи, кожна з яких відповідає певному рівню сформованості готовності до створення сім'ї: високому, середньому і низькому.

До **високого рівня** зараховувалися підлітки, які мають ґрунтовні знання про сутність, функціонування та передумови створення сім'ї, зокрема розуміння принципів рівноправної взаємодії між статями, партнерства, взаємодопомоги та взаємоповаги. Такі учні сприймають сім'ю як важливу особистісну цінність, позитивно налаштовані щодо майбутнього подружнього життя, прагнуть будувати взаємини на засадах рівності, мають адекватну самооцінку та реалістичну оцінку партнера. Вони дотримуються моральних норм, виявляють інтерес до внутрішнього світу партнера, його бажань і життєвих цілей, володіють конструктивними моделями поведінки [42 с. 61].

Підлітки **середнього рівня** сформованості готовності до створення сім'ї мають добрі знання про шлюб і сім'ю, проте їх уявлення часто залишаються частково спрощеними або стереотипними. Вони можуть орієнтуватися на традиційні моделі взаємодії, у яких переважає авторитарність або чіткий розподіл ролей. Сім'я для них є особистою цінністю, однак з дещо утилітарним забарвленням (наприклад, як спосіб досягнення соціального статусу чи забезпечення матеріальних потреб). У поведінці часто домінують

або завищена, або занижена самооцінка, що проявляється у взаєминах як у формі домінування, так і в схильності до підпорядкування. Спостерігається дотримання моральних норм, але при цьому знижується інтерес до особистісного світу партнера [42, с. 63–64].

У підлітків, які мають **низький рівень** сформованості готовності до створення сім'ї притаманний тим старшокласникам, у яких знання про шлюб і сім'ю є поверхневими, фрагментарними або викривленими. У таких учнів часто фіксується байдужість до цінності родинного життя, переважає спотворене бачення ролей у сім'ї. У хлопців це може виражатися у прихильності до жорстких традиційних норм або, навпаки, у безвідповідальності; у дівчат — у спрощених чи нереалістичних уявленнях про повну свободу у шлюбі. У багатьох фіксується неадекватна самооцінка (завищена чи занижена), зневажливе ставлення до партнера, порушення моральних норм, емоційна відстороненість, відсутність інтересу до потреб, почуттів і прагнень партнера [42, с. 65].

Результати визначення готовності до батьківства подаються в таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

Рівні сформованості готовності до створення сім'ї, %

Рівні сформованості готовності до створення сім'ї:	Сімейні діти			Вихованці інтернату		
	Юнаки	Дівчата	Середнє	Юнаки	Дівчата	Середнє
Високий рівень	15,0%	20,0%	17,5%	10,0%	5,0%	7,5%
Середній рівень	50,0%	55,0%	52,5%	35,0 %	30,0%	32,5%
Низький рівень	35,0%	25,0%	30,0%	55,0%	65,0%	60,0%

Як бачимо із наведених даних, діти із сімей мають вищі показники сформованості готовності до створення сім'ї. Причому, дівчата з першої контрольної групи виявили дещо вищий рівень готовності до батьківства у порівнянні з юнаками. Найбільша кількість сімейних дітей мають середній рівень готовності до батьківства (рис.2.1).

Серед вихованців інтернату рівень готовності до батьківства нижчий у порівнянні із сімейними дітьми. Причому, у дівчат рівень готовності до сімейного життя нижчий, ніж у юнаків із цієї ж контрольної групи. Найбільша кількість вихованців інтернату мають низький рівень готовності до батьківства (рис.2.2).

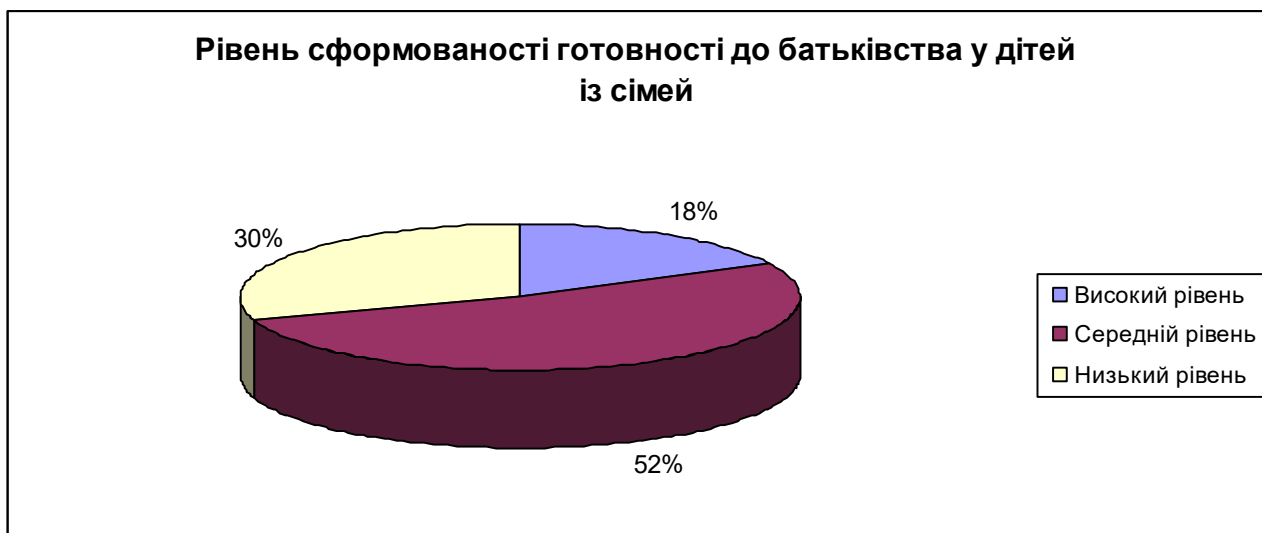

Рис. 2.1. Рівень сформованості готовності до батьківства у дітей із сімей

Рис. 2.2. Рівень сформованості готовності до батьківства у вихованців інтернату

Результати емпіричного дослідження засвідчили наявність суттєвих відмінностей у рівнях сформованості психологічної готовності до усвідомленого батьківства між підлітками, які виховуються в сім'ях, та вихованцями інтернатних закладів. У більшості дітей із сімей переважає середній рівень готовності, тоді як серед вихованців інтернатів домінує низький рівень сформованості відповідальності, емоційної зрілості та усвідомлення змісту батьківських функцій. Це свідчить про значний вплив сімейного середовища на формування уявлень про батьківство, рольові моделі та ціннісні орієнтації, пов'язані із сімейним життям.

Порівняльний аналіз показав, що підлітки з неповних сімей і діти-сироти мають недостатньо розвинену когнітивну й емоційну складові готовності до батьківства. Їм властиві спрощені уявлення про функції матері та батька, низький рівень емпатії, невпевненість у власній спроможності виконувати батьківські ролі. Такі результати підтверджують, що дефіцит позитивних прикладів сімейної взаємодії та обмежений досвід міжособистісних стосунків ускладнюють становлення відповідального ставлення до майбутнього батьківства.

Отримані дані дозволяють зробити висновок про необхідність цілеспрямованої психологічної роботи з підлітками, позбавленими належного сімейного виховання. Формування в них адекватних уявлень про сутність батьківства, розвиток емоційно-ціннісної сфери та відповідальності потребує спеціально організованого психологічного впливу.

Таким чином, результати другого розділу створюють підґрунтя для розроблення та впровадження психоедукаційної програми, спрямованої на підвищення рівня усвідомленості, відповідальності та емоційної готовності підлітків-сиріт і дітей з неповних сімей до виконання майбутніх батьківських ролей. Ці аспекти детально розглядаються у третьому розділі дослідження.

РОЗДІЛ 3.

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО БАТЬКІВСТВА У ПІДЛІТКІВ-СИРИТ ТА ПІДЛІТКІВ ІЗ НЕПОВНИХ СІМЕЙ

3.1. Фактори ускладнення процесу формування батьківських ролей та напрямки зміцнення цінності батьківства

Сім'я як інститут природного біологічного та соціального захисту дитини виступає джерелом і опосередкованою ланкою передачі дитині життєвого досвіду. Втрата сім'ї – важка трагедія в житті маленької людини, яка залишає глибокий слід у її душі і докорінно змінює її долю, її ставлення до навколишнього світу.

Сімейне виховання в умовах державної установи – одна з найбільш важливих, актуальних і складних проблем виховного процесу.

В сім'ї формуються перші уявлення дитини про ту чи іншу соціальну роль: батька, матері, друга, сусіда і т. д. Такі уявлення у дітей-сиріт, що надійшли до державної установи в основному з будинків дитини та дезадаптованих сімей, істотно деформовані. У дитячому будинку виховуються діти, які ніколи не бачили батьків, не мали досвіду проживання в сім'ї або придбали негативний досвід уявлення про сім'ю. Вони створюють свій, часто невірний образ тієї чи іншої ролі.

Для тих, хто провів своє дитинство в стінах дитячого будинку, створення своєї власної сім'ї є чи не самою заповітною мрією. Проте життя показує, що колишні вихованців дитячих будинків або не можуть створити свою власну сім'ю, або створюють неблагополучну сім'ю, яка найчастіше розпадається. Їхні діти теж часто стають вихованцями дитячих будинків.

Відсутність позитивного зразка відносин «батько-батько», «дитина-батько» призводить до зміщення ціннісних орієнтацій дітей-сиріт, ускладнює створення власної сім'ї або призводить до копіювання негативних батьківських прикладів. Випускники дитячих будинків та шкіл-інтернатів

нерідко виявляються нездатними не лише створити благополучну сім'ю, а й зберегти її.

Молоді люди, які зростали в сім'ї без батька, здебільшого демонструють негативне ставлення як до матері, так і до відсутнього батька. Це позначається на їхніх поглядах, унаслідок чого майбутнє батьківство набуває таких рис, як недовіра до оточення, підвищена тривожність і прагнення до самоствердження.

Статистичні дані свідчать, що мати за відсутності батька не може забезпечити дитині повноцінне виховання [53, с.107]: 63 % підліткових самогубств припадає на дітей, які зростали без батька; 90 % усіх безпритульних дітей і тих, що регулярно тікають з дому, походять із сімей без батька; 85 % дітей із вираженими проявами антисоціальної поведінки виховуються у сім'ях без батька; 80 % випадків згвалтувань мотивовані гнівом, що формується у сім'ях, де відсутній батько; 71 % дітей, які кидають школу, зростали в неповних сім'ях; 70 % вихованців державних спеціалізованих закладів походять із сімей без батьків; 85 % неповнолітніх, які перебувають у місцях позбавлення волі, виростили без батька.

Загалом юнаки з неповних сімей відзначаються нижчим рівнем психологічної готовності до майбутнього батьківства. Подібним чином порушення міжособистісних взаємин у батьківській сім'ї негативно впливає і на розвиток особистості майбутньої матері, адже більшість жінок, які відмовилися від своїх дітей, самі виховувалися у нестабільних сім'ях і з раннього дитинства мали негативний досвід сімейних стосунків. Це свідчить про важливість створення спеціальних умов для підготовки дітей-сиріт до самостійного сімейного життя, зокрема: створення спеціально організованого соціально-педагогічного середовища в сімейно-родинних групах; здійснення медико-соціально-психолого-педагогічного супроводу вихованців на кожному етапі розвитку; впровадження різноманітних форм спільної діяльності братів і сестер, спрямованої на формування родинних взаємин; формування правильного уявлення про сім'ю, її функції і взаємини в сім'ї.

Багато можливостей для формування готовності дітей-сиріт до батьківства надає відповідна психолого-педагогічна робота з дітьми, яка проводиться в системі. Наприклад, ефективними є заняття факультативного курсу за Програмою підготовки дітей - сиріт та дітей, які залишилися без піклування батьків, до сімейного життя, які зазначені в п.3.3 до дипломної роботи.

Проте деприваційні умови проживання та виховання в інтернатних закладах не дозволяють якісно підготувати дівчат та хлопців до усвідомленого батьківства та сформувати їх материнську і батьківську сфери.

Дослідники (Г. І. Плясова, Г. А. Сатаєва) аналізували процес підготовки вихованців державних закладів опіки крізь призму концепції різних видів депривації, тобто позбавлення або обмеження задоволення базових потреб, що має негативний вплив на становлення особистості майбутнього сім'янина.

Депривація (англ. deprivation) визначається як психічний стан, зумовлений втратою чи неможливістю достатнього задоволення важливих потреб. Вона може спричиняти різноманітні психічні розлади та проявляється у трьох основних формах: емоційна (тривала відсутність ласки, турботи, тепла й розуміння); сенсорна (недостатність стимуляції органів чуття); психічна (неможливість повною мірою задовольнити життєво важливі психічні потреби упродовж тривалого часу).

Наслідком депривації стають моральні й психологічні відхилення, що відображаються у поведінці та діяльності особистості [45, с.71].

Вихованці сирітських установ відчують ранню материнську депривацію, яка накладає відбиток на багато сторін психічного розвитку. Особливо страждає адаптація до соціуму, що пов'язано зі зниженням соціальної активності, порушенням спілкування, підвищеною агресивністю.

На підставі аналізу наукових джерел і сучасної практики нами виокремлено чотири групи особливостей, що тією чи іншою мірою притаманні будь-якому інтернатному закладу для дітей-сиріт [54, с.240]. До них належать: особливості, пов'язані з віковими та психофізіологічними закономірностями

розвитку депривованої особистості; особливості, зумовлені специфікою функціонування інтернатного закладу; особливості, пов'язані зі специфікою виховного процесу у школі-інтернаті; особливості, обумовлені сучасними соціально-економічними, політичними й соціокультурними умовами України.

До першої групи належать такі характеристики:

- деприваційна ретардація – об'єктивне відставання більшості вихованців у розвитку за основними показниками (фізичними, інтелектуальними, психічними тощо), зумовлене відсутністю матері;

- наявність у частини дітей-сиріт уроджених або набутих особистісних патологій, що ускладнюють становлення особистості сім'янина, зокрема: відсутність стійкої прихильності до значущого дорослого; підвищена тривожність; орієнтація на ворожість соціального середовища; часті зміни настрою; схильність до афективної поведінки; тенденція до вживання психоактивних речовин; несприятлива спадковість (алкоголізм, наркоманія, психічні захворювання батьків), що негативно позначається на стані здоров'я;

- несформованість у вихованців цілісного образу «Я», зокрема образу «Я – сім'янин», що пояснюється відсутністю досвіду проживання у сімейному середовищі або наявністю негативного такого досвіду; характерне особливе групове відчуття «Ми», яке породжується інтернатним середовищем і спричиняє невизначеність гендерної ідентичності, що ускладнює підготовку до сімейного життя;

- наявність у частини вихованців особливого соціально-психологічного статусу – «той, хто втратив», що супроводжується почуттям покинутості, страху, самотності, неповноцінності та провокує внутрішні конфлікти й захисні реакції у вигляді агресивності, задирливості, брутальності, лихослів'я, втрати самоконтролю тощо;

- сформованість утриманської позиції щодо оточення (ви «нам» зобов'язані), відсутність бережливості й відповідальності як наслідок повного державного забезпечення.

До особливостей інтернатних закладів, у межах яких відбувається

підготовка дітей-сиріт до майбутнього сімейного життя, можна віднести такі:

- вплив різних форм депривації (емоційної, психічної, сенсорної, соціальної, рухової та, особливо, материнської) на формування особистості майбутнього сім'янина;

- постійне перебування серед великої кількості дітей та дорослих, що позбавляє можливості усамітнення;

- здатність більшості вихованців сприймати професійні виховні впливи та зберігати прихильність до загальнолюдських цінностей (родини, любові, дружби, вірності, прагнення до кращого життя), що зумовлено віковими особливостями та тривалістю деприваційного досвіду;

- соціальну незахищеність після виходу з інтернатних закладів (нестача матеріальної й моральної підтримки з боку сім'ї; відсутність власного житла або повернення до дисфункційної родини; труднощі у взаємодії з офіційними структурами; надмірна опіка з боку вихователів; слабка здатність протистояти зовнішнім негативним впливам);

- наявність обслуговуючого персоналу, що позбавляє можливості оволодіння побутовими навичками; відсутність власних фінансів і досвіду їх використання; перебування у вузькому комунікативному просторі; відсутність особистих речей (крім найнеобхідніших), що гальмує формування господарсько-економічних умінь майбутнього господаря чи господині.

Окремо виділяється група особливостей, зумовлених специфікою виховного процесу в школі-інтернаті:

- зменшення виховного впливу особистості педагога (його світоглядних позицій, життєвого прикладу) через часту зміну вихователів та відсутність індивідуального підходу;

- недостатність психолого-педагогічної роботи, спрямованої на формування у вихованців уявлень про сім'ю, сімейні ролі та розвиток родинних почуттів між братами й сестрами;

- дефіцит адекватних моделей для статевої ідентифікації через домінування жінок у педагогічному колективі та поширення «жіночих» видів

діяльності серед хлопців, що ускладнює процес статевої соціалізації;

- відсутність системних програм підготовки дітей-сиріт до сімейного життя в умовах інтернату, а також нестача науково-популярних видань з етики, психології, педагогіки, сексології для вихователів і вихованців;

- обмежені соціальні контакти з іншими колективами та інституціями, оскільки навчання, проживання та відпочинок дітей відбуваються в межах одного середовища;

- необхідність особливого педагогічного такту й чуйності при роботі з вихованцями, які мали досвід втеч, аби забезпечити їм відчуття захищеності та окреслити реальні життєві перспективи після випуску;

- переважання масових форм виховної роботи, що не враховують індивідуальних потреб дитини у процесі підготовки до сімейного життя.

Остання група особливостей пов'язана із сучасними соціально-економічними, політичними та культурними умовами в Україні й характеризує інтернатну систему загалом:

- триваюче реформування інтернатної системи, що включає вдосконалення нормативно-правової бази, створення закладів нового типу, перепідготовку педагогів і соціальних працівників, оптимізацію використання приміщень та перепрофілювання закладів;

- використання міжнародного досвіду, що демонструє стабільну тенденцію розвитку сімейних форм опіки, які ефективніше забезпечують умови для становлення особистості, витісняючи інституційні моделі;

- проведення реформи на тлі зростання суспільної думки про пріоритетність виховання дітей-сиріт у замісних сім'ях і водночас необхідність створення служб підтримки родини для запобігання вилученню дітей з біологічної сім'ї;

- проблема забезпечення системи кваліфікованими кадрами та потреба у вирішенні соціально-економічних, матеріально-побутових і професійних труднощів педагогів, вихователів, психологів та соціальних працівників, що є ключовими суб'єктами її функціонування в умовах реформ [54, с.240].

Система знань щодо реалізації батьківських функцій базується на загальнолюдських цінностях і являє собою логічно вибудований зв'язок між різними галузями знань, які з віком дитини поступово розширюються та поглиблюються.

Формування навичок усвідомленого батьківства спирається на низку принципів: об'єктивності, достовірності, науковості, орієнтації на позитивне, національної спрямованості, адресності, інформованості, послідовності, системності, природовідповідності, а також створення умов, сприятливих для розвитку відповідних умінь і установок. (табл.3.1).

Таблиця 3.1

Принципи формування усвідомленого батьківства

№ з/п	Назва принципу	Зміст принципу
1	Об'єктивність і правдивість	Висловлення всього спектру питань, пов'язаних з батьківськими функціями людини, взаємин між батьком і матір'ю повинно здійснюватись правдиво, реально.
2	Науковість	Висловлення всього спектру питань, пов'язаних з батьківськими функціями людини, розв'язання складних для розуміння питань має впливати з усталених законів природи і суспільства.
3	Опори на позитивне	Будь-яка інформація має спрямовуватись на формування позитивного ставлення до виконання людиною ролі батька чи матері, культу сім'ї.
4	Національності	Національний компонент змісту навчально-виховної роботи передбачає її здійснення на основі широкого використання різних видів народної творчості, надбань народної педагогіки

		у вихованні сім'янина; традиційним є ставлення українського народу до родинної спільки, кохання, материнства і батьківства як великих цінностей у житті людини.
5	Адресності та доступності інформації	Адресність формування навичок усвідомленого батьківства передбачає доступність інформації з огляду на вікові можливості дітей, врахування вихователями, соціальними педагогами індивідуальних та соціальних умов їх розвитку, набутого досвіду.
6	Послідовності і системності	Передбачає наступність у передачі знань, у здійсненні навчально-виховної роботи, необхідної для засвоєння певного обсягу інформації
7	Природності	Формування навичок усвідомленого батьківства вимагає природності поведінки дорослих
8	Принцип створення сприятливих умов	Виходячи з основних вікових періодів психічного розвитку особистості, важливим є створення умов, сприятливих для правильного формування навичок усвідомленого батьківства, оволодіння обсягом знань і умінь, необхідних для майбутньої матері чи батька.

Виділяються такі критерії готовності підлітків до виконання соціальних ролей матері та батька [47, с. 13-14]:

- усвідомлення соціальної значущості сім'ї та можливостей самореалізації чоловіка й жінки в її межах;
- самооцінка старшокласниками власних морально-етичних якостей у контексті підготовки до виконання батьківських і материнських функцій;
- обізнаність щодо основних сімейних функцій та володіння практичними

навичками їх реалізації;

- належний рівень статевого виховання як умова відповідального партнерства.

Підготовка підлітків до майбутнього сімейного життя має охоплювати кілька аспектів [47, с. 13-14]:

- загальносоціальний – передбачає виховання адекватного розуміння дорослості, формування почуття відповідальності за власні дії, ознайомлення з особливостями сучасної сім'ї та її роллю в житті особистості й суспільства;

- моральний – включає виховання готовності до створення сім'ї, формування якостей доброго сім'янина (емпатії, толерантності, турботливості, вірності, терпіння, відповідальності тощо), розвиток почуття честі й гідності у міжстатевих відносинах, критичне ставлення до хибних установок щодо протилежної статі (негативізму, споживацького ставлення, байдужості), ознайомлення з вимогами до кожної статі у шлюбі, культурою, етикою й естетикою сімейної поведінки;

- психологічний – охоплює розвиток спрямованості на іншу людину, здатності розуміти її емоційний стан і поведінку, уміння співпереживати та підтримувати, формування емоційної гнучкості й стабільності, здатності до адаптації та конструктивних дій; забезпечує розвиток психологічної привабливості, навичок ефективного спілкування й співпраці; ознайомлює з психологічними основами дружби й кохання, подружньої сумісності, умов гармонійних стосунків у сім'ї, а також з прийомами саморегуляції, стресостійкості та самоконтролю;

- фізіолого-гігієнічний – передбачає знання фізіологічних особливостей чоловічого та жіночого організмів, правил особистої гігієни, виховання турботливого ставлення до власного здоров'я та здоров'я інших, формування навичок здорового способу життя;

- педагогічний – формує розуміння ролі батьків у вихованні дітей, ознайомлює зі специфікою сімейного виховання, функціями матері та батька, шляхами підвищення педагогічної культури, а також забезпечує набуття знань

і вмінь із самовиховання та виховання дітей;

– правовий – охоплює ознайомлення зі змістом сімейного права, порядком укладення та державної реєстрації шлюбу, правовими наслідками незареєстрованих союзів; формує розуміння прав і обов'язків подружжя, причин та наслідків розлучення, норм щодо аліментних зобов'язань; передбачає ознайомлення з положеннями про усиновлення, позбавлення батьківських прав, укладення шлюбного договору, а також окремими статтями кримінальної відповідальності, що стосуються порушення статевої етики;

– господарсько-економічний – виховує готовність до ведення домашнього господарства, формує навички розподілу сімейних обов'язків між усіма членами родини, подолання стереотипів щодо «чоловічої» і «жіночої» праці; забезпечує навчання раціональній організації побутових справ і плануванню сімейного бюджету [47, с. 13-14].

Уся психологічна робота, спрямована на підготовку підлітків до виконання соціальних ролей матері та батька, має базуватися на гендерному підході до розвитку особистості. Його сутність полягає в тому, що соціально-психологічні механізми становлення чоловіка та жінки розглядаються як різні за біологічною природою, проте рівнозначні з позиції соціальної значущості.

З метою формування навичок усвідомленого батьківства в підлітковому вихованні застосовується низка форм і методів. Серед форм найбільш поширеними є: індивідуальні (консультації, етичні бесіди, інформування, листування); групові (семінари, тренінги, тестування, відеолекторії, конкурси, вікторини тощо); масові (тематичні акції, дні та тижні, конференції, вечори).

Найбільш ефективними у вихованні навичок усвідомленого батьківства є методи, що активізують мислення школярів, стимулюють їх до аналізу, пошуку аргументів «за» і «проти». Серед них варто виокремити: етичну бесіду, диспут, «мозковий штурм», метод можливих варіантів («дерево рішень»), дослідницький метод і рольові ігри.

Таким чином, формування навичок усвідомленого батьківства орієнтоване на вироблення у підлітків таких установок: розуміння сутності

понять «усвідомлене батьківство», «батьківство», «сім'я»; знання стилів батьківської поведінки та функцій батьків; усвідомлення етико-психологічних, економічних і педагогічних основ розвитку сімейно-шлюбних відносин.

Про сформованість готовності молоді до виконання статево-рольових функцій матері й батька можна говорити тоді, коли майбутні батьки повністю усвідомлюють зміст батьківства як у суспільному, так і в особистісному вимірі, розуміють реальні проблеми, що з ним пов'язані, готові брати на себе відповідальність за їх розв'язання та мають правильні установки на їх реалізацію.

3.2. Сучасні технології психологічної роботи з усвідомленого батьківства

Найбільш оптимальним видом технології формування усвідомленого батьківства, на нашу думку, є психологічний тренінг, який визначається, як «...багатофункціональний метод цілеспрямованих змін психологічних феноменів людини, групи або організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини» [41, с.4].

Тренінгове навчання має складну технологічну структуру, у межах якої тренер створює умови для багаторівневої взаємодії між усіма учасниками.

Мета тренінгу визначається цільовою групою (учасниками), від якої залежить і зміст тренінгового процесу, а також добір відповідних методів. Досягнення поставленої мети відбувається завдяки взаємодії між суб'єктами освітнього процесу (тренером і учасниками), що здійснюється в межах певних організаційних умов: просторове забезпечення навчання (стан приміщення), наявність необхідних роздаткових матеріалів, регламент занять (час початку й завершення, тривалість тренінгу тощо). Водночас результативність тренінгу значною мірою залежить від професійних умінь та кваліфікації педагога-тренера.

Загалом алгоритм технології тренінгу включає три основні частини, кожна з яких містить кілька етапів: вступну, основну та заключну. [41, с83].

Вступна частина включає кілька етапів:

Відкриття тренінгу – вступне слово тренера, під час якого вирішуються організаційні питання, а також окреслюються мета, завдання та зміст тренінгу.

Знайомство – етап, що передбачає представлення або продовження знайомства учасників.

Прийняття (або повторення) правил групи – на першому занятті відбувається узгодження норм поведінки, яких мають дотримуватися всі учасники; у подальшому ці правила повторюються.

Визначення очікувань – учасники формулюють власні очікування від тренінгу, що дає змогу окреслити особисті цілі та взяти на себе відповідальність за їх досягнення.

Варто підкреслити, що ці етапи отримали назву структурних вправ, оскільки вони забезпечують цілісність і послідовність тренінгового процесу. Їх проведення є обов'язковим на кожному занятті та дотримується сталої послідовності.

Основна частина охоплює:

Визначення рівня інформованості та актуалізацію проблеми – учасники разом із тренером з'ясовують рівень знань із теми та визначають її значущість для себе й суспільства.

Надання інформації – здійснюється у різних формах та на різних етапах заняття.

Формування практичних навичок – відбувається шляхом участі в різноманітних видах діяльності, що дає змогу набути необхідних умінь у безпечному середовищі групи.

Заключна частина передбачає:

Підбиття підсумків – рефлексію, обговорення результатів, аналіз досягнення очікувань, закріплення знань та визначення подальших перспектив. Кожне заняття розпочинається структурними вправами й

завершується підсумковим обговоренням.

Отже, структура психологічного тренінгу складається з перелічених елементів, однак співвідношення між ними може змінюватися залежно від мети та завдань тренінгу, характеристик цільової групи, рівня її підготовленості та тривалості занять. [41, с33].

Тренінг виступає груповою формою роботи, основною перевагою якої у процесі формування усвідомленого батьківства є отримання учасниками власного досвіду батьківської поведінки. При цьому група не встановлює зразків поведінки, а лише сприяє усвідомленню емоційного стану, почуттів, а також формуванню готовності особистості брати відповідальність за свою сім'ю та майбутнє дитини. Головною метою роботи групи є становлення усвідомленого батьківства в індивідуальному світосприйнятті, мисленні, почуттях та поведінці кожного учасника.

Оскільки психолого-педагогічний тренінг належить до різновидів навчального процесу, важливим засобом підвищення його ефективності є застосування активних методів навчання: моделювання, рольових ігор, драматизації, аналізу конкретних ситуацій, методу «мозкового штурму» тощо. На нашу думку, саме використання активних методів у соціально-просвітницькому тренінгу забезпечує найвищий рівень результативності у формуванні усвідомленого батьківства.

Технологія психотерапії у профілактиці девіантного батьківства. Слово «терапія» у перекладі з грецької значить «турбота, догляд піклування, лікування» [55, с.532]. Догляд та виховання дитини покладають на батьків додаткові обов'язки, що нерідко призводить до психологічної втоми, дратівливості, виникнення конфліктних ситуацій і навіть може стати причиною жорстокого чи агресивного ставлення до дітей. Саме тому молоді люди, які готуються стати батьками, а також ті, хто вже має дітей, потребують терапевтичної підтримки, а також розвитку умінь регулювати власні почуття, імпульси, думки й взаємини та долати психологічні симптоми, що зумовлюють напруження.

Виділяють чотири основні моделі психотерапії:

- психотерапія як метод лікування, що впливає на фізичний і психологічний стан клієнта (медична модель);
- психотерапія як засіб маніпулювання, який використовується як інструмент суспільного контролю (соціологічна модель);
- психотерапія як спосіб, що активізує процес особистісного навчання (психологічна модель);
- психотерапія як сукупність явищ, які виникають у процесі міжособистісної взаємодії (філософська модель).

Одним із методів психотерапії, що може застосовуватися у соціальній роботі для розвитку усвідомленого батьківства, є психодрама.

Психодрама – це груповий психотерапевтичний метод, заснований на використанні рольових ігор, які створюють умови для спонтанного вираження людиною власних почуттів, пов'язаних із важливими для неї проблемами [56, с.5]. Формування усвідомленого батьківства за допомогою психодрами передбачає створення умов:

- для переосмислення молоддю власних труднощів і бар'єрів на шляху до побудови благополучної сім'ї та народження здорової дитини;
- для усвідомлення причин конфліктів, що виникають у взаєминах;
- для подолання неефективних поведінкових стереотипів і способів емоційного реагування на стресові ситуації, які можуть проявлятися у майбутньому батьківстві;
- для засвоєння адекватних моделей батьківської поведінки.

У процесі рольової гри учасники відтворюють складні та емоційно насичені (зокрема конфліктні) ситуації взаємодії між батьками і дітьми, а також між подружніми партнерами. Це дає можливість відпрацювати стратегії подолання труднощів у вихованні дітей та зменшення напруженості у сімейному спілкуванні. Завдяки рольовій грі можна змоделювати різні стилі батьківської поведінки та перевірити їхню доцільність і ефективність у конкретних ситуаціях сімейної взаємодії.

Ще одним методом, що може застосовуватися у процесі формування усвідомленого батьківства серед молоді, є арт-терапія. Цей підхід вважається дієвим засобом розвитку емоційно-ціннісного компоненту батьківства.

Арт-терапія – це метод впливу на психоемоційний і фізичний стан особистості через використання різних видів художнього та прикладного мистецтва [29, с.7]. Застосування цього методу сприяє розвитку адаптаційних можливостей молоді до майбутнього батьківства, відкриваючи простір для залучення до різних видів художньо-мистецької діяльності (малювання, ліплення, створення колажів, написання есе, газетних статей, сценаріїв театральних постановок). У процесі такої діяльності учасники мають змогу усвідомити й проаналізувати власний «Я-образ» як батьків, сформований ідеальний образ дитини, а також виявити вже наявні батьківські якості. Використання арт-технологій дозволяє проектувати актуальний психоемоційний стан молодої людини, символічно відобразити її ставлення до батьківства (до сім'ї, до себе у ролі матері чи батька, до взаємодії батьків і дітей), а також візуалізувати позитивний образ майбутнього батьківства. Участь у творчому процесі сприяє підвищенню самооцінки, розвитку адаптивності, формуванню суб'єктної позиції, а також забезпечує релаксацію і зняття психологічних бар'єрів.

Структура арт-терапевтичного заняття включає дві ключові частини. Перша – невербальна, творча, вільна від жорстких рамок; провідним способом самовираження тут є образотворча діяльність (малювання, створення скульптур). У цій частині використовуються різні форми невербальної експресії та візуальної комунікації, що займає близько 70% сесії. Друга частина – вербальна, яка передбачає обговорення виконаної роботи та її результатів, отримання зворотного зв'язку від учасників і тренера, а також аналіз вражень і асоціацій, викликаних створеним твором та самим процесом (приблизно 30% сесії).

Арт-терапевтична сесія проходить через такі етапи: налаштування (розминка, входження в роботу, визначення початкових меж); актуалізація

візуальних, аудіальних і кінестетичних відчуттів, формування запиту або теми роботи; індивідуальна образотворча чи інша творча діяльність; вербалізація (словесна комунікація); доопрацювання малюнка, продовження роботи в межах мультимодальних технік або виконання колективного завдання (у парах чи малих групах); рефлексивний аналіз та формулювання висновків [29, с.9-13].

Ще одним методом, що застосовується у психотерапевтичних технологіях, є терапія самовиховання.

Самовиховання – це свідомий процес, спрямований на максимально повну реалізацію особистості. Воно ґрунтується на активізації механізмів саморегуляції та передбачає наявність чітко визначених цілей, ідеалів і особистісних смислів. Самовиховання є відносно пізнім утворенням онтогенезу, що виникає на основі певного рівня розвитку самосвідомості, критичного мислення, здатності та готовності до самовизначення, самовираження, саморозкриття й самовдосконалення. Його основою виступає адекватна самооцінка, співвіднесена з реальними здібностями людини, а також критичний аналіз власних індивідуальних рис і потенційних можливостей. Із підвищенням рівня усвідомленості самовиховання набуває все більшого значення як чинник саморозвитку особистості. Воно тісно пов'язане з вихованням, не лише підкріплюючи, але й збагачуючи процес становлення особистості. До обов'язкових елементів самовиховання належать самоаналіз особистісного розвитку, самозвіт і самоконтроль. Серед засобів самовиховання можна виділити самонаказ, самосхвалення та самонавіювання.

Завдяки терапії самовиховання в контексті формування усвідомленого батьківства молодь може виробити стійке позитивне ставлення до батьківства як важливої життєвої цінності, сформувати ідеальний образ «Я-батьків», що допоможе побачити перспективу власного батьківства, а також розвинути здатність самостійно визначати життєві цілі та вдосконалювати чоловічу або жіночу індивідуальність у ролі батьків.

У процесі становлення усвідомленого батьківства метод самовиховання

є найбільш ефективним у поєднанні з аутогенним тренуванням. З технологічної точки зору цей метод передбачає такі прийоми: самовивчення та самооцінка майбутніх батьків; оцінювання молоддю власної особистості як подружнього партнера та батька/матері; самоаналіз і виявлення індивідуальних «психологічних бар'єрів» щодо створення сім'ї та виконання батьківської ролі; формування бажаного образу «Я-батька»; створення індивідуальних формул намірів; вироблення прийомів самопереконання, самозаохочення та самонавіювання; сюжетна сенсорна репродукція поведінки «Я-образу» у різних ситуаціях майбутнього батьківства; накладання сформованих стереотипів «Я-образу» на реальну поведінку у повсякденному житті та діяльності.

Таким чином, соціальна терапія є однією з найрезультативніших технологій формування усвідомленого батьківства і для досягнення максимальної ефективності має застосовуватися соціальними працівниками, педагогами та психологами у поєднанні з іншими методами, зокрема технологією соціального консультування у формуванні усвідомленого батьківства.

Психологічне консультування як складова діяльності психологічної служби передбачає надання фахівцем допомоги особам, які потребують оптимізації власної психологічної активності, подолання негативних психічних станів, труднощів чи почуття безвиході, а також у визначенні життєвих орієнтирів. Найважливішим результатом такого консультування є трансформація внутрішнього світу клієнта, що відбувається на основі переосмислення його життєвих цінностей [45, с.146].

Особливість консультування молоді з питань усвідомленого батьківства полягає в акцентуванні уваги на ресурсах молодої людини та спрямуванні її на пошук необхідної інформації для формування когнітивних, емоційних та поведінкових аспектів батьківства.

Метою такого консультування є усунення дефіциту знань щодо сутності понять «батьківство» та «усвідомлене батьківство», формування ґрунтовних

соціально-медичних, психолого-педагогічних і морально-правових уявлень, а також озброєння молоді новими підходами й інноваційною інформацією для розвитку навичок усвідомленого батьківства.

Результати консультування молоді з питань усвідомленого батьківства можуть включати: отримання необхідної інформації про усвідомлене батьківство; поглиблення розуміння себе як батька чи матері, свого шлюбного партнера та дитини; зміну емоційного стану та мотивації щодо батьківства; здатність ухвалювати рішення про народження та виховання дитини у сім'ї; здатність реалізувати прийняті рішення та підтвердити свої думки, почуття й наміри; отримання підтримки від фахівців і громади; адаптацію до реальних умов батьківства; пошук і аналіз умов для гармонійного розвитку дитини; отримання практичної допомоги у виконанні батьківських функцій через прямі дії консультанта та залучених представників територіальної громади; розвиток наявних умінь і навичок усвідомленого батьківства та набуття нових; здатність реагувати на безвідповідальні батьківські дії інших осіб і ситуації в територіальній громаді.

Проведення будь-якої консультації, у тому числі з питань усвідомленого батьківства, потребує дотримання визначених принципів [35, с.346].

Доцільність та цілеспрямованість – консультація повинна мати чітко визначену мету та спрямовуватися на вирішення конкретних завдань чи проблем. У контексті формування усвідомленого батьківства це передбачає набуття конкретних знань та розвиток відповідних поведінкових навичок.

Добровільність та ненав'язливість – молоді батьки мають право в будь-який момент відмовитися від допомоги консультанта. Ефективність консультації визначається цінністю ідей усвідомленого батьківства, а не посадовим або професійним статусом консультанта.

Консультування, як технологічний процес, також передбачає певний алгоритм, що складається з кількох етапів, кожен з яких спрямований на виконання конкретного завдання та досягнення визначеної мети у формуванні усвідомленого батьківства [35, с.347]. Виявлення причин, які спонукали

клієнта звернутися за консультацією; аналіз, оцінка та діагностика проблеми або ситуації клієнта; формулювання проблеми та визначення цілей консультації; розробка стратегії та плану дій; здійснення відповідних заходів; оцінка результатів консультації та формулювання висновків.

Отже, технологія психологічного консультування є однією з ефективних і широко застосовуваних методик у формуванні усвідомленого батьківства. Проте, як зазначалося раніше, для підвищення ефективності процесу формування усвідомленого батьківства молоді доцільно використовувати комплексну програму, яка включатиме такі підходи, як соціально-просвітницькі тренінги, технологію соціальної терапії та соціальне консультування.

3.3. Тренінг з усвідомленого батьківства для підлітків-сиріт та підлітків із неповних сімей «Усвідомлене батьківство як умова ефективного виховання дитини»

Сімейне виховання в умовах державної установи - одна з найбільш важливих, актуальних і складних проблем виховного процесу.

Сім'я є для дитини першим колективом, де відбувається його розвиток, закладаються основи майбутньої особистості. Саме в сім'ї формуються перші уявлення дитини про ту чи іншої соціальної ролі: батька, матері, друга, сусіда і т. д. Такі уявлення у дітей - сиріт, що надійшли до державної установи в основному з будинків дитини та дезадаптованих сімей, істотно перекручені.

У дитячому будинку виховуються діти, які ніколи не бачили батьків, не мали досвіду проживання в сім'ї або придбали негативний досвід уявлення про сім'ю. Вони створюють свій, часто невірний образ тієї чи іншої ролі. Для адекватного входження вихованця установи інтернатного типу в систему соціальних відносин повинна проводитися спеціальна педагогічна робота, що забезпечує оволодіння дитиною комплексом соціальних ролей, у тому числі - робота по сімейному вихованню.

Підготовка дітей - сиріт до сімейного життя – це комплекс заходів психологічного характеру, спрямованих на формування у вихованця адекватного уявлення про сім'ю, її членах і їх взаєминах, що виникають проблеми і труднощі, а також на формування умінь і навичок, що допомагають у подоланні цих труднощів.

Вихованці сирітських установ відчують ранню материнську депривацію, яка накладає відбиток на багато сторін психічного розвитку. Особливо страждає адаптація до соціуму, що пов'язано зі зниженням соціальної активності, порушенням спілкування, підвищеною агресивністю.

Однією з ключових проблем соціальної адаптації вихованця дитячого будинку є корекція сімейних відносин, так як досвід взаємин у своїй біологічній сім'ї носив негативний характер або зовсім відсутній. Це не може не позначитися на створенні сім'ї в майбутньому.

Життя показує, що колишні вихованців дитячих будинків або не можуть створити свою власну сім'ю, або створюють неблагополучну сім'ю, яка найчастіше розпадається. Їхні діти теж часто стають вихованцями дитячих будинків.

Для вирішення проблем соціалізації та створення своєї майбутньої сім'ї розроблена дана програма. У програмі враховуються особливості дітей, позбавлених батьківського піклування, та забезпечується відшкодування відсутнього позитивного прикладу батьківської сім'ї.

Цілі програми:

- формування уявлень про сім'ю, її значення в житті людини;
- формування моральних статево-рольових і сімейно-побутових установок;
- формування умінь і навичок міжособистісної взаємодії.

Завдання програми:

- формувати уявлення про різних соціальних ролях людей в сім'ї: мати, дружина, чоловік і т. д.;
- навчати правильним способам взаємодії між людьми, що живуть в

одній сім'ї; формувати уявлення про особистісні якості людей, необхідних для створення міцної сім'ї, враховувати ці знання при виборі супутника життя;

– формувати необхідні знання про роль батьків у вихованні дітей, відповідальності за їх здоров'я;

– формувати уявлення про способи взаємодії з найближчими родичами родини.

Форми реалізації програми

1. Психологічна діагностика.
2. Моделювання ситуацій.
3. Рольове програвання.
4. Індивідуальна і групова робота.
5. Бесіди.
6. Інформування.

Очікувані результати

Вихованці повинні оволодіти поняттям «сім'я», розуміти її значення в житті людини, розуміти особливості розвитку дітей та основні проблеми виховання дитини.

Вихованці повинні знати основні родинні зв'язки в сім'ї, основні обов'язки членів сім'ї; вміти розрізняти близьких і далеких родичів; дотримуватися основні етичні правила взаємин між юнаком і дівчиною, основні моральні правила поведінки людей у ситуаціях конфлікту; розуміти важливість такого кроку як створення власної сім'ї; знати основи сімейного законодавства, про відповідальність батьків за життя і здоров'я своєї дитини, основні статті доходів і витрат сім'ї (див. табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Навчально-тематичний план до тренінгу «Усвідомлене батьківство як умова ефективного виховання дитини»

№з/п	Тема	Кількість годин	Форма проведення
-------------	-------------	------------------------	-------------------------

1.	Моя сім'я	1	Рольове програвання, бесіда, групова робота
2.	Я і моя сім'я	1	Бесіда, групове малювання, моделювання ситуації
3.	Як вирішувати сімейні проблеми	1	Дискусія, бесіда, групова робота, індивідуальна консультація
4.	Конфлікти в сім'ї та способи їх вирішення	1	Моделювання ситуації, анкетування, індивідуальні консультації
5.	Взаємовідносини в сім'ї	1	Бесіда, групова робота, моделювання ситуації, індивідуальна консультація
6.	Повага і кохання	1	Дискусія, психологічна гра, групова робота, рольова гра
7.	Споживання і творчість у сім'ї	1	Дискусія, бесіда, практична робота, індивідуальна консультація
8.	Основні проблеми сімейних відносин	1	Дискусія, бесіда, моделювання ситуації, індивідуальна консультація
9.	У чому ж криється секрет щасливого сімейного життя?	1	Бесіда, інсценування
10.	Бюджет сім'ї	1	Дискусія, інформування, практична робота
11.	Як витратити гроші	1	Бесіда, інформування, самостійна робота
12.	Кохання. Як його зберегти	1	Дискусія, бесіда, практична робота, аналіз ситуації, індивідуальна консультація
13.	Планування сім'ї. Як потрібно любити дітей	1	Бесіда, мозковий штурм, індивідуальна консультація
14.	Чоловік на кухні	1	Інформування, анкетування
15.	Сім'я – це сім «я»	1	Бесіда з елементами

			дискусії, тестування
--	--	--	----------------------

Зміст програми

Тема № 1 «Моя сім'я»

Закріплення знань, що таке сім'я, члени сім'ї, близькі та далекі родичі. Формування почуття приналежності до своєї сім'ї. Формування позитивного ставлення до своєї сім'ї.

Тема № 2 «Я і моя сім'я»

Формування у дітей уявлень про сім'ю і етику сімейних відносин. Формування уявлень про різні соціальні ролі людей в сім'ї: мати, дружина, чоловік і т.д. Корекція емоційно-вольової сфери на основі вправ у регулюванні своїх емоцій.

Тема № 3 «Як вирішувати сімейні проблеми»

Засвоєння сутності понять «проблема» і «проблемні ситуації». Навчання прийомів вирішення проблем. Виховання культури і поваги до взаємин у сім'ї.

Тема № 4 «Конфлікти в сім'ї та способи їх подолання»

Засвоєння сутності понять «конфлікт» і «конфліктні ситуації», правил попередження конфлікту. Розвиток вміння правильно висловлювати свої думки, міркувати про проблему, використовуючи правильні граматичні форми у реченні. Виховання культури і поваги до взаємин у сім'ї. Корекція емоційно-вольової сфери на основі вправ особистісного характеру.

Тема № 5 «Взаємовідносини в сім'ї»

Знайомство з формами і стилем взаємин у сім'ї. Формування позитивного ставлення до сімейних обов'язків дитини.

Тема № 6 «Повага і любов»

Виховання поваги до близьких людей. Формування вміння порівнювати свої потреби з потребами оточуючих, відмовлятися від матеріальних благ заради здоров'я, комфорту рідних людей. Формування правильного ставлення до сім'ї, її членів, їх взаєминам.

Тема № 7 «Споживання і творчість у сімейному житті»

Виховання у дітей бажання займатися творчістю і поміркованості у споживанні матеріальних благ.

Тема № 8 «Основні проблеми сімейних відносин»

Формування потреби у створенні сім'ї, в її зміцненні і збереженні.

Тема № 9 «У чому ж криється секрет щасливого сімейного життя?»

Формування потреби побудувати щасливе сімейне життя. Формування вміння спілкуватися з представниками іншої статі.

Тема № 10 «Бюджет сім'ї»

Формування уявлень про те, що таке сімейний бюджет і з чого він складається, вміння розпоряджатися певною сумою готівкових коштів (грошей) на прикладі особистого й сімейного «витратного» й «дохідного» бюджету. Знайомство із зобов'язаннями позичальника перед позикодавцем. Формування відповідального ставлення до планування грошей. Формування вміння передбачати наслідки різних своїх вчинків.

Тема № 11 «Як витратити гроші»

Засвоєння сутності понять «доходи», «витрати», «заощадження», «борги», «дефіцит бюджету». Формування вміння планувати свій сімейний бюджет.

Тема № 12 «Любов і як її зберегти?»

Засвоєння сутності понять «любов», «захоплення». Формування впевненості, що любов – найважливіша умова для повноцінних сімейних відносин.

Тема № 13 «Планування сім'ї. Як потрібно любити дітей»

Формування переконання у важливості планування сім'ї. Пояснення, що означає любити дітей і чому дітям так необхідна любов батьків.

Тема № 14 «Чоловік на кухні»

Формування позитивного ставлення до ведення домашнього господарства.

Тема № 15 «Сім'я – це сім я»

Статеворольове виховання підлітків. Допомога в більш глибокому

усвідомленні своїх установок на майбутнє сімейне життя, значення сім'ї у житті людини. Формування знань про основні функції сім'ї.

Узагальнюючи результати проведених занять, можна зазначити, що отримані теоретичні положення та практичний досвід стали підґрунтям для створення авторської психоедукаційної програми. З цією метою у третьому розділі було розроблено та апробовано тренінг **«Усвідомлене батьківство як умова ефективного виховання дитини»**, спрямований на підвищення рівня психологічної готовності до усвідомленого батьківства у підлітків-сиріт і вихованців із неповних сімей (див. Додаток Б).

Програма поєднувала інтерактивні форми навчання — групові обговорення, рольові ігри, тренінгові вправи, рефлексивні завдання та психопросвітницькі блоки. Її впровадження здійснювалося на базі інтернатного закладу, перейменованого в **Комунальний заклад «Смілянський мистецький ліцей «Успіх» Черкаської обласної ради**, де було створено безпечне освітньо-психологічне середовище для вільного самовираження та емоційного обміну. У тренінгу взяли участь 10 дівчат і 10 хлопців.

Результати реалізації тренінгу показали її високу ефективність. Порівняльний аналіз рівнів сформованості готовності до усвідомленого батьківства засвідчив позитивну динаміку (див. табл. 3.3) виявило суттєве підвищення рівня сформованості готовності до усвідомленого батьківства. Якщо до впровадження програми **60 % учасників мали низький рівень готовності, 32,5 % — середній, а 7,5 % — високий**, то після її реалізації кількість учасників із низьким рівнем зменшилася до **7,5 %**, із середнім — зросла до **57,5 %**, а високий рівень підвищився до **35 %**. Середній інтегральний показник готовності зріс на **27,5 %**, що підтверджує результативність програми.

Таблиця 3.3

Рівні сформованості готовності до усвідомленого батьківства у підлітків до та після проведення тренінгу (у %)

Рівні сформованості готовності	Хлопці		Дівчата		Середній показник	
	до	після	до	після	до	після
Високий рівень	5,0 %	30,0 %	10,0 %	40,0 %	7,5 %	35,0 %
Середній рівень	30,0 %	55,0 %	35,0 %	60,0 %	32,5 %	57,5 %
Низький рівень	65,0 %	15,0 %	55,0 %	0 %	60,0 %	7,5 %

Примітка. Дані отримані за результатами формувального етапу експерименту серед 20 підлітків (10 хлопців і 10 дівчат) після впровадження психоедукаційної програми «Усвідомлене батьківство як умова ефективного виховання дитини».

Найбільш відчутні зміни спостерігалися в емоційно-ціннісному компоненті: учасники почали краще розуміти роль батьківської любові, турботи та відповідальності, стали більш емпатійними й усвідомленими у своїх життєвих виборах. У когнітивній сфері підлітки засвоїли знання про сутність батьківства, сімейні ролі та виховні функції, а в поведінковому компоненті — проявили більшу готовність до конструктивної взаємодії, прийняття рішень і співпраці.

Рефлексивні відгуки учасників тренінгу свідчать, що більшість із них сприйняла заняття як особистісно значущі. Учасники зазначали, що завдяки тренінгу переосмислили власне бачення майбутнього батьківства, зрозуміли важливість емоційної підтримки, відповідального ставлення до дітей і партнерських стосунків у сім'ї. Вони відзначали, що участь у групових вправах допомогла їм краще усвідомити свої почуття, розвинути здатність до співпереживання й довіри.

Таким чином, результати формувального етапу експерименту підтвердили ефективність психоедукаційної програми у формуванні когнітивної

поінформованості, емоційної зрілості та ціннісної орієнтації на відповідальне батьківство. Отримані дані свідчать про доцільність подальшого застосування програми у роботі психологів, соціальних педагогів і фахівців центрів підтримки дітей та молоді.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу комплексно проаналізувати проблему формування готовності до усвідомленого батьківства у підлітків, зокрема тих, які виховуються в неповних сім'ях та інтернатних закладах, і визначити теоретико-методологічні та практичні засади цього процесу.

Аналіз наукових джерел дозволив уточнити власне визначення поняття готовності до батьківства в підлітковому віці. Встановлено, що готовність до усвідомленого батьківства є інтегральним особистісним утворенням, яке формується під впливом соціальних, психологічних та ціннісних чинників і включає когнітивні знання про сімейні ролі, емоційну здатність до взаємодії з дитиною, а також поведінкову готовність до відповідального виконання батьківських функцій. Теоретичні підходи (системний, особистісно-орієнтований, гендерний, соціально-педагогічний) підкреслюють важливість сімейного досвіду, емоційних зв'язків, культурних норм і соціальних моделей взаємодії як основи формування майбутньої батьківської ролі.

Численні теоретичні напрацювання сучасних учених з питання усвідомленого батьківства є найважливішими орієнтирами в розробці ефективних методик процесу підготовки підлітків до виконання соціальних ролей матері та батька.

Проте в наукових джерелах помітний значний дефіцит фундаментальних досліджень щодо підготовки дітей-сиріт в інтернатних закладах до сімейного життя, тому внесок дослідників у цій сфері має бути більш суттєвим.

Усвідомлене батьківство розглядається як складна та динамічна структура, що включає батьківські установки, відповідальність, педагогічні знання та навички, а також стиль сімейного виховання. Взаємозв'язок цих компонентів забезпечується через взаємопроникнення їхніх складових елементів — когнітивного, емоційного та поведінкового аспектів, які виступають критеріями реалізації кожного з компонентів. Усвідомлене

батьківство передбачає здатність до рефлексії, відповідального вибору, емоційної чуйності та конструктивної взаємодії з майбутньою дитиною.

Батьківська сім'я виступає первинним соціальним середовищем індивіда, що здійснює його соціалізацію та впливає на формування у нього еталонів чоловічих і жіночих якостей, моделей поведінки, а також надає можливість безпосередньо пізнавати сімейно-побутові взаємини, ролі, функції, права та обов'язки чоловіків і жінок як подружжя та батьків.

Сімейне виховання в умовах державної установи залишається однією з найважливіших і водночас складних проблем виховного процесу. Відсутність позитивного зразка взаємодії «батько-дитина» та «дитина-батько» може призводити до спотворення ціннісних орієнтацій дітей-сиріт, ускладнювати створення власної сім'ї або стимулювати копіювання негативних моделей батьківської поведінки. Деприваційні умови проживання та виховання в інтернатних закладах не дозволяють якісно підготувати дівчат та юнаків до усвідомленого батьківства та сформувати їх материнську і батьківську сфери.

Для ефективної роботи з вихованцями інтернатів щодо формування готовності до виконання статево-рольових функцій матері та батька важливо організувати систематичну психологічну роботу у цьому напрямку, використовувати сучасні дієві технології: психологічний тренінг, психотерапію, технологію психологічного консультування.

Порівняльні емпіричні дослідження формування готовності до батьківства, які проводилися у двох контрольних групах молоді (дітей із сімей та вихованців інтернату) дозволили виокремити спільні для двох категорій молоді тенденції: уявлення про батьківські обов'язки відзначаються досить низькою оцінкою себе як майбутніх батьків; орієнтація на майбутній цивільний шлюб, «усвідомлена малодітність», існування тенденції серед сучасної молоді вважати сім'ю гальмом в особистому житті та ін.

Узальнення результатів анкетування, усного та письмового опитування, тестувань, бесід та спостережень дозволило розподілити старшокласників із контрольних груп на три типологічні групи, кожна з яких відповідає певному

рівню сформованості готовності до створення сім'ї: високому, середньому і низькому. У порівняльному аспекті «діти із сімей» та «вихованці інтернатів» маємо наступні результати: високий рівень 17,5% – 7,5%; середній рівень: 52,5% – 32,5% ; низький рівень – 30,0% – 60,0%.

Таким чином, результати дослідження свідчать про необхідність пошуку та обґрунтування нових шляхів і умов, які забезпечили б ефективніше формування адекватних уявлень про майбутнє батьківство та сімейне життя підлітків, зокрема вихованців дитячих будинків, з урахуванням їхніх вікових особливостей.

На основі результатів розроблено та апробовано психоедукаційну тренінгову програму «Усвідомлене батьківство як умова ефективного виховання дитини», спрямовану на формування мотиваційно-ціннісної, емоційної та поведінкової готовності до батьківства. Програма охоплювала комплекс занять, спрямованих на розвиток когнітивної, емоційно-ціннісної та поведінкової складових усвідомленого батьківства, а також включала інтерактивні форми роботи (групові дискусії, рольові ігри, практичні вправи, вправи на розвиток емпатії та рефлексії).

Аналіз результатів впровадження показав її позитивний вплив на розвиток емпатії, умінь конструктивної взаємодії, відповідального ставлення до майбутньої батьківської ролі. Зокрема, у когнітивній сфері в учасників значно розширилися знання про сімейні ролі, особливості батьківсько-дитячої взаємодії, вікові потреби дітей та принципи відповідального батьківства. Підлітки продемонстрували більш реалістичне та диференційоване розуміння змісту майбутньої батьківської ролі, а також зменшення суперечливості в батьківських очікуваннях.

Таким чином, комплексний аналіз теоретичних засад, емпіричних даних та результативності психоедукаційної програми дозволяє стверджувати, що розвиток усвідомленого батьківства у підлітковому віці є можливим, цілеспрямованим і значущим процесом, який потребує системної психологічної підтримки. Отримані результати підтверджують доцільність

використання психоедукаційних технологій для підлітків із вразливих категорій та мають практичне значення для фахівців психологічної сфери, педагогів та соціальних працівників, які здійснюють профілактичну й корекційно-розвивальну роботу з молоддю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2020. Том. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Випуск 20. 166 с.
2. Бартків О. С. Усвідомлене батьківство: теоретичні аспекти / О. С. Бартків // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – № 23: Педагогічні науки. – С. 192–196.
3. Безпалько О. В. Психолого-педагогічні засади формування соціальної компетентності молоді. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. 284 с.
4. Безпалько О. В. Системний підхід до організації соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2006. – № 3. – С. 46–54.
5. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка у схемах і таблицях: [навч. посібник]. Київ: Логос, 2003.
6. Безпалько, О. В. Соціально-педагогічна підтримка дітей-сиріт у закладах інституційного догляду. Київ: Педагогічна думка, 2019. 178 с.
7. Бех І. Д. Особистісно орієнтоване виховання: теоретико-технологічні засади. Київ: Либідь, 2003. – 280 с.
8. Братусь І., Гулевська-Черниш А., Лях Т. Формування навичок усвідомленого батьківства та ранній розвиток дитини (методичні матеріали) // Практична психологія та соціальна робота. – 2002. – № 5. – С. 36–49.
9. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
10. Веретенко Т. Л. Підготовка старшокласників до відповідального батьківства в освітньому просторі сучасної школи. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2020. – 212 с.
11. Веретенко Т. Г., Гусак Н. І. Роль мікросередовища у підготовці юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька //

Творча особистість учителя. – 2004. – Вип. 1(11). – С. 237–243.

12. Веретенко Т. Г., Гусак Н. І. Методика підготовки юнаків-старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіка та батька // Діти-батьки-сім'я. – Вип. 2. – Київ: Наук. світ, 2004. – С. 24–33.

13. Вязнікова О. В. Формування навичок усвідомленого батьківства у старшокласників // Психологічна газета. – 2006. – № 16. – С. 13–16.

14. Гаврилова А. М. Материнство як психолого-педагогічний феномен. Київ: Освіта України, 2015. – С. 55–60.

15. Говорун Т. В. Гендерна соціалізація: теорія і практика. Київ: Кондор, 2021. – 288 с.

16. Гребенюк О. М. Формування позитивного батьківського ставлення як умова психоемоційного розвитку дитини // Психологія і особистість. – 2020. – № 1(17). – С. 47–52.

17. Гуменюк І. О. Психолого-педагогічні засади формування відповідального батьківства у підлітків // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2021. – № 2. – С. 135–141.

18. Гуменюк І. С. Вплив батьківських стосунків на самооцінку та гендерну ідентичність дівчат // Психологія і особистість. – 2022. – № 2(22). – С. 86–92.

19. Гусак Н. І. Педагогічні проблеми підготовки юнацтва до сімейного життя // Вісник Харківського держ. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. – 1998. – № 3. – С. 99–103.

20. Гнатюк Н. В. Психологічні особливості становлення материнської готовності у дівчат підліткового віку // Психологічні перспективи. – 2020. – № 36. – С. 49–56.

21. Діденко С. В. Психологічні чинники формування готовності до батьківства в юнацькому віці // Наук. записки Нац. ун-ту “Острозька академія”. Серія: Психологія. – 2011. – № 17. – С. 91–96.

22. Діденко С. В. Психологія материнства: теорія і практика. Київ: КМ Академія, 2011. – С. 91–94.

23. Долинська Л. В., Демидова Т. А. Підготовка молоді до сімейного життя (соціально-психологічний тренінг). Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. – 73 с.
24. Захарченко О. В. Особливості формування уявлень про батьківство в підлітковому віці // Актуальні проблеми психології. – 2019. – Т. 3, вип. 16. – С. 103–110.
25. Запорожец О. В. Психологія емоційного розвитку дитини // Наук. записки. – 2015. – № 7. – С. 60–67.
26. Заярна Н. П. Психологічні аспекти усвідомленого батьківства в сучасному суспільстві // Актуальні проблеми психології. – 2020. – № 2(24). – С. 40–45.
27. Іванюк Г. І. Особливості батьківських установок у контексті особистісного розвитку дитини // Психологічний часопис. – 2022. – № 1. – С. 84–90.
28. Іванюк М. О. Сімейне виховання як чинник формування батьківської відповідальності // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2021. – № 2(20). – С. 115–120.
29. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. –с.232.
<https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3301/1/%D0%90%D1%80%D1%82%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%8F-19-10-20.pdf>
30. Карагодіна О. І. Формування відповідального батьківства як соціально-педагогічна проблема // Педагогічний альманах. – 2021. – № 49. – С. 64–69.
31. Карачевцева І. В. Психологія батьківства: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2017. – 240 с.
32. Климчук О. А. Роль сім'ї у становленні батьківської позиції майбутніх батьків // Психологія і суспільство. – 2020. – № 4. – С. 80–87.
33. Кононенко І. Л. Усвідомлене батьківство як психологічний ресурс

сім'ї // Наук. часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. – 2020. – № 1(55). – С. 37–42.

34. Короткий тлумачний словник української мови / За ред. Л. Л. Грушецької. Київ, 1978. – 198 с.

35. Кравець В. П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ: Київська правда, 2000. – 688 с.

36. Кузнєцова О. В. Формування сімейних цінностей у студентів вищих навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ: Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2015. – 20 с.

37. Кульчицька І. В. Особливості формування батьківської ідентичності у чоловіків // Актуальні проблеми психології. – 2020. – № 3(26). – С. 65–71.

38. Левченко Н. В. Психологічні основи усвідомленого батьківства. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2020.

39. Мартиненко О. Ю. Особливості розвитку материнської сфери в дитячому віці // Наук. записки НАПН України. – 2016. – № 9(1). – С. 80–85.

40. Мельник О. В. Психологічні чинники залученості чоловіків у виховання дітей // Психологія і суспільство. – 2021. – № 2(83). – С. 91–98.

41. Мілютіна К.Л. Теорія та практика психологічного тренінгу. Навчальний посібник МАУП. Київ - 2004, - с.188.

42. Мірошніченко Н. М. Формування відповідального батьківства як психолого-педагогічна проблема // Педагогіка і психологія. – 2020. – № 3. – С. 60–67.

43. Насонова О. Б. Психологія батьківського ставлення: теорія і практика: монографія. Київ: НаУКМА, 2016. – 160 с.

44. Никоненко О., Самохвалова І. Психологічні особливості готовності до материнства в залежності від віку // Вчені записки Університету "КРОК". – 2025. – № 2(78). – С. 460–466. DOI: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2025-78-460-466>

45. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК / Авт.-уклад. В.В.Синявський,

О.П.Сергеєнкова/ За ред.. Н.А.Побірченко – 2007, - с.336

46. Савчин М. В. Батьківське виховання як чинник розвитку особистості дитини // Психологія і суспільство. – 2021. – № 3. – С. 55–61.
47. Соціальна робота з молоддю, яка вступає в шлюб / За заг. ред. А.О. Бучака. – Рівне, 2009. – 32 с.
48. Співаковська А. В. Психологія батьківства: теоретичні основи, моделі, корекція: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2014. – 208 с.
49. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка. Київ: ІЗМН, 1996. – 272 с.
50. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: [в 5 т.]. Т. 1. Київ: Рад. школа, 1976. – 654 с.
51. Титаренко Т. М. Соціальна психологія особистості. Київ: Наук. думка, 2017. – 344 с.
52. Томаржевська І. В. Теоретико-методологічний аналіз феномену усвідомленого батьківства // Педагогічна та вікова психологія. – 2015. – С. 11.
53. Усвідомлене батьківство як умова повноцінного розвитку дитини: метод. матер. / За ред. Г. М. Лактіонової. Київ: Наук. світ, 2004. – 107 с.
54. Хархан Г. Д. Особливості підготовки дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя // Вісник Запорізького нац. ун-ту. – 2010. – № 1. – С. 239–243.
55. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. — Х.: Прапор, 2007.— 640 с.
56. Чудаєва Н.В. Шулдик Г.О. Психодрама // Курс лекцій. Умань – 2020. – с.109.
<https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/12839/1/Psyhodrama.pdf>
57. Bornstein M. H. Children's Parents // Handbook of Child Psychology (7th ed.). Wiley, 2015.
58. Byng-Hall J. Relieving parental legacies // Normal Family Processes. Guilford Press, 2008.
59. Coakley T. M., Kelley A., Tyson E. Parenting Interventions for Male

Youth // Research on Social Work Practice. 2013.

60. Lamb M. E. (Ed.). *The Role of the Father in Child Development*. Wiley, 2010.
61. Lamb M. E., Lewis C. *Father–Child Relationships // Handbook of Father Involvement*. Routledge, 2013.
62. Levine J. A. *New Fatherhood*. Beacon Press, 2013.
63. Masten A. S., Best K. M., Garmezy N. *Resilience and development // Development and Psychopathology*. 1990.
64. Ostberg M., Hagekull B. *Parenting stress // Journal of Clinical Child Psychology*. 2000.
65. Palkovitz R. *Involved Fathering and Child Development: Advancing Understanding // Handbook of Father Involvement*. 2002.
66. Sitney M., Shaw D. *Fathers and sexual offending behavior // Aggression and Violent Behavior*. 2021.
67. Twardowska-Staszek E. *Parenting self-efficacy in adolescents from foster care // Polish Psychological Bulletin*. 2017.
68. UNICEF Ukraine. *Child Poverty in Ukraine: Report 2023*.
69. Winnicott D. W. *Playing and Reality*. London: Tavistock, 1971.
70. Zeanah C. H. *Handbook of Infant Mental Health (3rd ed.)*. Guilford Press, 2009.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета

визначення стану сформованості навичок усвідомленого батьківства у підлітків

1. Що ви розумієте під поняттям «батьківство»?

- а) процес забезпечення батьками (рідними чи усиновлювачами) необхідних умов для всебічного розвитку, виховання та навчання дітей;
- б) факт народження дитини від певного батька;
- в) сукупність соціальних, психологічних, медичних та інших умов, що дозволяють родині мати стільки дітей, скільки вона бажає.

Підхід до розуміння поняття «батьківство» у дітей, які виховуються в сім'ї, та у вихованців школи-інтернату відрізняється. Однак більшість учнів усвідомлює, що батьківство — це не лише факт народження дитини, а й процес створення умов для її нормального розвитку, виховання та навчання.

Далі розглянемо уявлення учнів щодо важливого аспекту — обов'язків, які має виконувати батько у сім'ї. Було визначено вісім ролей, які, на нашу думку, належать батькові у здоровій родині.

Які обов'язки повинен виконувати батько?

- а) виховувати дітей;
- б) вести домашнє господарство;
- в) забезпечувати сім'ю матеріально;
- г) допомагати жінці в господарських справах;
- д) бути другом дружини;
- е) бути опорою та захисником сім'ї;
- є) організовувати дозвілля;
- ж) контролювати фінансові справи сім'ї.

Аналіз відповідей дітей показав, що «виховувати дітей» вважають за обов'язки батька всі опитані діти, які виховуються в сім'ях, і лише 4 учні

школи-інтернату.

«Вести домашнє господарство» вважають не чоловічою справою обидві контрольні групи.

«Матеріальне забезпечення» та «бути опорою і захисником сім'ї» – це головні обов'язки батька, за думкою більшості сімейних дітей та тільки половини з опитаних дітей з інтернату.

Зовсім не важливою, на думку дітей з інтернату, є організація дозвілля родини, хоча всі діти з сімей вважають цю місію батька значною.

Які ролі належить виконувати матері?

- а) вести домашнє господарство;
- б) бути другом чоловіка;
- в) оберігати домашнє вогнище;
- г) слугувати символом краси та чарівності;
- д) виховувати дітей;
- е) контролювати фінансові справи;
- є) організовувати дозвілля.

За результатами анкетування, учні обох груп визначили головною роллю матері «виховання дітей».

Ролі «ведення домашнього господарства», «охорона домашнього вогнища» та «бути другом чоловіка» учні із сімей вважають досить важливими для успішного виконання матері своїх функцій, тоді як лише менша частина вихованців інтернату їх обрала.

Це свідчить про те, що школярі, які виховуються в сім'ях, мають сформовані уявлення про соціальні ролі батька і матері та значення їх виховної функції.

4. Якими якостями та навичками повинні володіти батьки?

- а) доброзичливість;
- б) чесність;
- в) гуманність;
- г) працелюбність;

- д) організованість;
- е) дотепність;
- є) любов до дітей;
- ж) освіченість;
- з) стриманість;
- и) мужність;
- і) вміння господарювати;
- й) здатність захистити сім'ю;
- к) здатність забезпечувати сім'ю.

Ці дані демонструють, що учні мають досить розгорнуте уявлення про якості батька і матері. Суттєвою рисою матері та батька учні виділяють любов до дітей. Цікавим є той факт, що діти з сімей мають дещо ідеалізовані очікування від батьківства.

5. Чи впевнені ви у своїх можливостях у виконанні обов'язку батька чи матері?

- а) так;
- б) ні;
- в) не задумувались

6. Чи вмієте ви правильно поводитися з немовлям?

- а) так;
- б) ні;
- в) важко сказати.

Зміст тренінгу

«Усвідомлене батьківство як умова ефективного виховання дитини»

Заняття 1

1. Організаційний момент (20 хв.)

Привітання учасників та представлення тренера. Озвучення мети та завдань тренінгу, ознайомлення учасників із регламентом роботи. Вирішення організаційних питань та заповнення анкет.

Вправа «Сімейний фотоальбом» (35 хв.)

Мета: сприяти знайомству учасників, формуванню згуртованості групи та створенню комфортної і доброзичливої атмосфери під час тренінгу.

Ресурси: бланки формату А4 для кожного учасника; по дві однакові цукерки різних видів на кожну пару в групі.

Хід проведення:

Тренер пропонує кожному учаснику наосліп витягти цукерку з мішечка, після чого знайти того, хто отримав таку саму цукерку. Учасники утворюють пари. Далі кожен заповнює спеціальний бланк, дізнавшись у партнера про:

прізвище та ім'я;

місце роботи та посаду;

випадок з дитинства, який найбільше запам'ятався.

Після цього учасники малюють портрет свого партнера (тривалість – 6 хвилин). Потім кожен розповідає про те, що дізнався про свого партнера. Коли всі учасники та тренер представлять один одного, заповнені бланки прикріплюються в куточку кімнати, створюючи символічний «Сімейний фотоальбом». Після цього проводиться обговорення вправи.

Запитання для обговорення:

– Що ми отримали в результаті виконання цієї вправи?

– Які емоції виникали в учасників під час розповіді про партнерів та слухання розповіді про себе?

– Чому ми згадували випадки з дитинства?

3. Вироблення правил роботи групи «Сімейний статут» (15 хв.)

Мета: пояснити важливість формування та дотримання правил, що регламентують взаємодію учасників у групі, і прийняти спільні правила для ефективної роботи під час тренінгу.

Ресурси: ватман із написом «Сімейний статут».

Хід проведення:

Тренер пропонує учасникам обговорити такі запитання:

1. Що таке правила?
2. Чи потрібні правила в сім'ї?

Далі учасникам пропонується уявити себе членами великої сім'ї для більш ефективного обговорення проблем і питань. Щоб уникнути конфліктів та непорозумінь, доцільно створити «сімейний статут», який визначатиме правила поведінки, права та обов'язки «членів сім'ї». Методом мозкового штурму учасники пропонують свої варіанти правил, які тренер записує на ватмані.

Звернення уваги учасників: правила є певними вимогами до поведінки, виконання яких можна контролювати.

Орієнтовні правила можуть включати:

1. Говорити по черзі (правило руки);
2. Дотримуватися регламенту;
3. Ставитися позитивно до себе та інших;
4. Правило двох рук (якщо комусь у колі стає незручно, наприклад, через шум, ця людина піднімає обидві руки, привертаючи увагу оточуючих);
5. Бути активним;
6. Працювати у групі від початку до кінця.

Після прийняття правил тренер ще раз наголошує на необхідності їх дотримання та за потреби повторює це під час подальшої роботи групи.

4. Визначення очікувань учасників тренінгу за методикою

«Лелека» (15хв.)

Мета: з'ясувати очікування учасників щодо проведення тренінгу.

Ресурси: паперові пір'їнки (по кількості учасників), клей, заздалегідь намальований на ватмані лелека, який несе немовля у дзьобі.

Хід проведення:

Перед початком тренінгу тренер розміщує на стіні великий малюнок лелеки з немовлям у дзьобі. Кожен учасник отримує пір'їнку і протягом п'яти хвилин записує на ній свої очікування від тренінгу. Потім учасники по черзі підходять до лелеки, зачитують свої очікування та приклеюють пір'їнки на її крила.

Звернення уваги тренера: наприкінці тренінгу малюнок лелеки з пір'їнками можна використати для оцінки досягнення очікувань учасників.

5. Вправа на завершення «По секрету... пошепки» (5 хв.)

Мета: продовжити знайомство учасників групи та стимулювати позитивні емоції.

Хід проведення:

Тренер пропонує учасникам встати та рухатися хаотично по кімнаті. Протягом однієї хвилини вони підходять один до одного і тихо шепочуть на вухо своє ім'я. Далі ще одну хвилину учасники шепочуть на вухо ім'я тієї людини, до якої підійшли. Потім протягом двох хвилин вони підходять один до одного та шепочуть своє ім'я і ім'я іншого учасника.

Звернення уваги тренера: якщо учасники вже добре знайомі і повторювати імена стає нецікаво, можна застосовувати альтернативні варіанти вправи, наприклад:

- «Прошепотіть іншому на вухо найприємніше, що ви пережили вчора»;
- «Прошепотіть іншому на вухо, що ви робили на вихідних» тощо.

Заняття 2

1. Вправа на активізацію «Подарунок із дитинства» (10 хв.)

Мета: допомогти учасникам пригадати приємні події з дитинства та

підготувати їх до наступної вправи.

Хід проведення:

Тренер просить учасників згадати найбільш пам'ятний подарунок із дитинства. Кожен по черзі демонструє свій подарунок у формі пантоміми, а решта групи намагається його відгадати.

2. Вправа «Асоціативний ланцюжок» (25 хв.)

Мета: виявити асоціативні образи щодо ключових понять тренінгу — «дитина», «батьки», «сім'я» — та визначити їх зміст.

Ресурси: аркуш ватману, поділений на три колонки з назвами «дитина», «батьки», «сім'я»; конверт з картками трьох видів (по кількості учасників) із написами «дитина», «батьки», «сім'я»; плівка з визначеннями понять.

Хід проведення:

I етап (10 хв.):

Учасники пропонують по одному слову-асоціації, пов'язаному з поняттями «дитина», «батьки», «сім'я», та записують його у своїх робочих зошитах. Потім кожен по черзі озвучує асоціації, а тренер записує їх у відповідні колонки ватману, створюючи асоціативні ланцюжки.

II етап (15 хв.):

Учасники наосліп беруть по одній картці з конверта та об'єднуються у групи відповідно до написів на них. Кожна група протягом семи хвилин працює над визначенням поняття на картці, спираючись на асоціативні ланцюжки. Потім групи презентують свої визначення у великому колі.

Обговорення:

- Навіщо було необхідно визначити зміст понять «дитина», «батьки», «сім'я»?
- Чи допомогли у визначенні понять асоціативні ланцюжки?

Наприкінці тренер за допомогою кодоскопа демонструє приклади визначень понять «дитина», «батьки», «сім'я» із словників, енциклопедій та інших джерел.

3. Вправа «Будиночок» (50 хв.)

Мета: на основі асоціативних образів, які виникають у учасників щодо понять «дитина», «батьки», «сім'я», усвідомити особисте емоційно-асоціативне ставлення кожного до поняття «батьківство».

Ресурси: ватман із намальованим великим будинком із багатьма вікнами, але без даху; вирізаний паперовий дах із написом «батьківство»; аркуші А4 для кожного учасника із будиночком і п'ятьма віконцями; плівка з визначенням поняття «батьківство».

Хід проведення:

I етап (10 хв.):

Тренер нагадує учасникам про асоціативні ланцюжки до понять «дитина», «батьки», «сім'я», створені у попередній вправі. Пропонується знайти спільні або близькі за змістом асоціації та вписати їх у вікна великого будинку. Потім тренер додає дах із написом «батьківство» і пропонує учасникам доповнити ланцюжок новими асоціаціями, що виникають щодо цього поняття, які також записуються у вікна.

II етап (10 хв.):

Учасники отримують аркуші з будиночком і п'ятьма віконцями. Кожен обирає п'ять асоціацій із великого будинку, які, на його думку, найбільш повно відображають поняття «батьківство», та вписує їх у своєму будиночку.

III етап (10 хв.):

Учасники пронумерують віконця від 1 до 5, оцінюючи ступінь відповідності асоціацій змісту поняття «батьківство», і презентують свої висновки у великому колі.

IV етап (15 хв.):

Обговорення вправи за запитаннями:

- Які асоціації були спільними або найбільш поширеними серед учасників?
- Які асоціації вважалися пріоритетними?
- Чи є будиночки, що повністю співпадають, або будиночки з унікальними віконцями?

- Що трапиться з будиночком, якщо одне з віконець «погасне»?
- Які труднощі виникали на різних етапах і як їх можна подолати?

Наприкінці тренер демонструє визначення поняття «батьківство» за допомогою кодоскопа.

4. Вправа «Незакінчене речення» (15 хв.)

Мета: сформувати розуміння учасниками поняття «усвідомлене батьківство».

Ресурси: картки з початком речення «Для мене усвідомлене батьківство – це ...» (по кількості учасників); плакат із визначенням поняття «усвідомлене батьківство».

Хід проведення:

Учасники отримують картки і протягом п'яти хвилин записують власне продовження речення. Потім кожен зачитує свій варіант, після чого відбувається обговорення, під час якого визначаються повторення та пріоритети у розумінні поняття.

Наприкінці тренер ознайомлює учасників із визначенням «усвідомлене батьківство»:

«Усвідомлене батьківство – це взаємодія батьків (чи осіб, які їх замінюють) між собою та іншими членами сім'ї, включно з дітьми, результатом якої є створення максимально сприятливих умов для повноцінного розвитку дитини на всіх етапах її життя».

Плакат із цим визначенням розміщується на видному місці.

Звернення уваги тренера: наголосити на тому, що подальші етапи тренінгу передбачають аналіз складових поняття «усвідомлене батьківство», і до цього визначення слід постійно повертатися.

5. Підведення підсумків заняття за методикою «Дитячий майданчик» (10 хв.)

Мета: дізнатися про враження учасників від роботи на тренінгу.

Ресурси: ватман із заздалегідь підготовленим малюнком дитячого майданчика.

Хід проведення:

Тренер звертає увагу учасників на малюнок, розміщений на стіні, і пропонує обрати зображення, яке найбільш точно відображає стан, у якому вони перебували під час перших занять. Потім учасники підходять до малюнка та пишуть своє ім'я біля обраного зображення.

6. Домашнє завдання «Сімейна реліквія» (5 хв.)

Мета: заохотити інтерес до тренінгу та підготувати учасників до наступного заняття.

Хід проведення:

Тренер просить учасників підготувати на наступне заняття розповідь про сімейні традиції та реліквії, а за можливості — принести ці реліквії на тренінг.

7. Вправа на завершення «Щоб нам завтра пощастило» (5 хв.)

Мета: зняти емоційне напруження та підняти настрій учасників.

Хід проведення:

Учасники стають у щільне коло, кладуть руки на плечі сусідів і витягують праву ногу вперед. Стрибають на лівій нозі та дружно тричі промовляють вголос: «Щоб нам завтра пощастило!». Потім опускають руки, трохи присідають, високо стрибають і вигукують: «Ура!». Чим голосніше крик, тим більше пощастить наступного дня.

Заняття №3**1. Ранкове привітання (5 хв.)**

Мета: ознайомити учасників із завданнями та регламентом роботи на день, провести ранкову рефлексію.

2. Вправа «Атоми – молекули» (5 хв.)

Мета: активізувати увагу учасників, налаштувати їх на подальшу роботу та об'єднати у підгрупи для наступної вправи.

Хід проведення:

Тренер нагадує, що молекула — це своєрідна сім'я, яка складається з атомів. Кожен учасник уявляє себе атомом і хаотично рухається по кімнаті. При

оголошенні тренером певної цифри, учасники швидко об'єднуються у кола — молекули, де кількість учасників відповідає названій цифрі. Потім молекули знову «розпадаються» на атоми, і гра повторюється кілька разів.

Звернення уваги тренера: остання цифра оголошується так, щоб кількість утворених молекул відповідала кількості правил, прийнятих групою напередодні. Ці молекули формують підгрупи для наступної вправи.

3. Повторення правил роботи групи «Пантоміма» (10 хв.)

Мета: пригадати правила роботи групи, сприяти створенню атмосфери довіри та доброзичливості.

Ресурси: картки з правилами «Сімейного статуту».

Хід проведення:

Представники підгруп обирають по картці з правилом. Завдання групи — показати правило за допомогою пантоміми, а решта учасників відгадує, яке це правило. Після виконання вправи проводиться обговорення:

- Для чого потрібно повторювати правила?
- Чому їх повторення запропоновано у такій формі?

4. Вправа «Сімейна реліквія» (30 хв.)

Мета: сприяти емоційному заглибленню в тему тренінгу.

Хід проведення:

Учасники по черзі розповідають про сімейні традиції та реліквії, а за можливості демонструють їх. Після виступів усіх проводиться обговорення:

- Чи дізналися ви щось нове про свою сім'ю?
- Які думки виникли після розповідей інших учасників?
- З якою метою, на вашу думку, виконувалося завдання і що воно дає?

5. Вправа «Образ щасливої дитини» (30 хв.)

Мета: створити образ щасливої дитини.

Ресурси: конверт із картками чотирьох видів із рядками відомих дитячих віршів (по кількості учасників), чотири аркуші ватману, тонований папір, маркери, клей, ножиці.

Хід проведення:

Учасники беруть наосліп по картці та об'єднуються у чотири підгрупи, використовуючи рядки віршів для організації роботи. Тренер звертає увагу на важливість проблеми сенсу життя та наголошує, що дитину необхідно навчити бути щасливою. Учасники протягом 20 хвилин створюють образ щасливої дитини за допомогою наданих матеріалів та власної фантазії. Після завершення підгрупи презентують свої роботи. Для узагальнення результатів тренер може використати матеріали з праці М. Амосова «Здоров'я і щастя дитини».

6. Групова робота «Класифікація вікових періодів дитини» (30 хв.)

Мета: визначити ключові особливості розвитку дитини на різних вікових етапах.

Ресурси: робочі столи з аркушами паперу та маркерами, кількість яких залежить від кількості груп.

Хід проведення:

I етап. Тренер об'єднує учасників у підгрупи за допомогою лічилки та пропонує визначити вікові періоди розвитку дитини від народження до 18 років, дати їм назви та позначити на «лінії життя».

II етап. Учасники презентують свої результати. Тренер узагальнює їх, пропонуючи такі вікові періоди: 0-3 – раннє дитинство, 3-6 – дошкільний вік, 7-9 – молодший шкільний вік, 10-14 – молодший підлітковий вік, 15-16 – старший підлітковий вік, 17-18 – юнацький вік.

III етап. Тренер формує шість підгруп за віковими періодами. Кожна підгрупа протягом 10 хв. визначає та записує основні психофізіологічні особливості свого вікового періоду. Наприкінці проводиться презентація результатів.

7. Міні-лекція «Особливості психофізіологічного розвитку дитини на різних вікових етапах» (15 хв.)

Мета: ознайомити учасників із ключовими особливостями розвитку дитини на різних етапах життя.

Ресурси: аркуші з основними пунктами міні-лекції; при наявності технічних

можливостей – кодоскоп.

Хід проведення:

Тренер використовує матеріали підготовлених груп, проводячи міні-лекцію, демонструючи ключові моменти на аркушах або кодоскопі.

8. Вправа на завершення «Так» і «Ні» (5 хв.)

Мета: зняти емоційне навантаження учасників.

Хід проведення:

Учасники об'єднуються у пари, на основі принципу «з цією людиною я ще не спілкувався». Кожна пара обирає, хто говоритиме «так», а хто «ні». Тренер пояснює: один учасник починає із слова «так», другий відповідає «ні», змінюючи гучність та інтонацію. Ролі міняються через дві хвилини. Головне – взаємодія без образ.

Заняття №4

1. Вправа на активізацію «Концентричні кола» (10 хв.)

Мета: створити позитивний настрій та налаштувати учасників на роботу.

Хід проведення:

Утворюються два кола з однаковою кількістю учасників, що стоять обличчям один до одного. Тренер називає тему бесіди, і пари обмінюються думками протягом 20 секунд. Потім внутрішнє коло рухається на один крок, і тема змінюється. Приклади тем: «Що я найкраще вмію робити?», «Людина, яка мене сприймає таким, яким я є, це...», «Що в мені цінують інші...», «Найприємніші канікули...», «Найбільша радість, яку я приніс...», «Найкраще у моїй сім'ї...», «Дуже важлива для мене мета...», «Ситуація, коли я був задоволений собою...».

2. Методика «Мозаїка» (45 хв.)

Мета: опрацювати концепцію спілкування з дитиною через роботу у малих групах.

Ресурси: аркуші А4 із логічно завершеними уривками текстів із книги Ю.Б. Гіппенрейтер «Спілкуватися з дитиною. Як?», ручки, папір, ватмани,

маркери.

Хід проведення:

Тренер ділить учасників на підгрупи по шість осіб, кожен отримує номер від 1 до 6. Далі формуються шість груп за номерами (всі перші номери в одну групу тощо). Кожна група опрацьовує свою частину тексту, а потім повертається у первісні підгрупи, щоб передати інформацію іншим членам. На виконання завдання відводиться 15 хв. на вивчення матеріалу і 25 хв. на його передачу. Після цього проводиться обговорення емоційного стану, вражень та труднощів учасників.

3. Робота у групах «Умови повноцінного розвитку дитини» (45 хв.)

Мета: визначити психологічні, соціальні, духовні та фізичні умови, що сприяють гармонійному розвитку дитини, та з'ясувати їх значення для життєдіяльності.

Ресурси: конверт із картками чотирьох типів («стрибати», «співати», «танцювати», «плескати»), аркуші А4, ватмани, маркери, тонований папір, клей, ножиці.

Хід проведення:

I етап (10 хв.): учасники наосліп витягують картки, виконують дії і формують чотири групи. Групи складають перелік умов повноцінного розвитку: психологічні, соціальні, духовні та фізичні.

II етап (20 хв.): створюють наочні схеми впливу зазначених умов на розвиток дитини та готуються до презентації. Під час презентації обговорюють значення умов та можливий негативний вплив окремих факторів.

III етап (15 хв.): презентація схем у великому колі та обговорення.

Запитання для аналізу:

- Чи можна розглядати умови окремо?
- Від кого залежить створення сприятливих умов насамперед?
- Яка роль суспільства та держави у цьому процесі?

4. Вправа на завершення «Веселий масаж» (5 хв.)

Мета: провести емоційну релаксацію учасників.

Хід проведення:

Усі учасники стають один за одним у велике коло і починають повільно рухатися вперед. Тренер виконує масажні рухи на спині людини, що йде перед ним. Учасник, відчувши рухи, повторює їх на спині того, хто йде попереду, і так далі. Коли масаж повертається до тренера, він змінює рухи, і послідовність повторюється кілька разів.

Заняття №5

1. Вправа на активізацію «Павучок» (5 хв.)

Мета: сконцентрувати увагу учасників, налаштувати їх на подальшу роботу та сприяти груповій згуртованості.

Хід проведення:

Усі сідають у коло. Тренер малює на фліпчарті сітку з павучком всередині. Кожен учасник по черзі пересуває павучка клітина за клітиною, називаючи напрямок (вправо, вліво, вверх, вниз), не допускаючи діагональних переміщень або виходу за межі поля. Учасники стежать за рухом павучка уважно, і коли він опиняється всередині клітини, всі плескають у долоні. Керування павучком триває, поки всі учасники не спробують його пересувати.

Наприкінці тренер підводить учасників до висновку, що світ дітей існує поряд із світом дорослих, але часто залишається непомітним. Діти здатні творчо «вписуватися» у будь-яку ситуацію, знаходячи заняття навіть там, де здається нічого немає, як у випадку з уявним павучком.

2. Вправа «Тема родини в українському фольклорі» (15 хв.)

Мета: пригадати, як у фольклорі представлено сімейні стосунки та виховання дітей.

Ресурси: плівка для кодоскопа з народними прислів'ями.

Хід проведення:

Учасники згадують якомога більше українських прислів'їв, приказок та пісень, що відображають родинні стосунки та традиції виховання (тренер занотовує їх на фліпчарті). Потім тренер за допомогою кодоскопа демонструє прислів'я та приказки для обговорення.

Запитання для обговорення:

- Яка мета виконання цієї вправи?
- Чи актуально вивчати народну мудрість сьогодні?

3. Керована дискусія (20 хв.)

Мета: визначити та обговорити уявлення учасників про сім'ю та батьківство.

Ресурси: два аркуші паперу з написами «погоджуюсь» і «не погоджуюсь», прикріплені в протилежних кутах кімнати; список висловлювань для тренера.

Хід проведення

Тренер пропонує учасникам підвестися та зібратися у центрі кімнати. Далі він зачитує твердження, стосовно яких учасникам необхідно висловити власну точку зору. Якщо вони погоджуються із запропонованим твердженням, то мають піти у куток кімнати, де прикріплено табличку “погоджуюсь”. Якщо учасники не поділяють думку, запроповану для обговорення, то переходять у куток з табличкою “не погоджуюсь”. Після розподілу учасників по кімнаті стосовно кожного твердження тренер просить декого з них аргументувати свою позицію.

Зміст твердження:

1. Діти належать батькам
2. Жінки краще виконують батьківські функції, ніж чоловіки
3. Державі немає місця у сім'ї
4. Застосування фізичного покарання формує характер дитини
5. Батьки, які люблять своїх дітей, не можуть завдавати

їм болю

6. Діти, які виховуються у неповних сім'ях, зустрічатимуться із значними труднощами у своєму житті

При проведенні дискусії думка кожного учасника, що обумовлена певним

досвідом і цінностями, має право на існування. Завдання тренера полягає у тому, щоб наприкінці дискусії підвести до висновку про те, що не можна однозначно трактувати жодне з наведених висловлювань.

4. Міні-лекція “Стилі поведінки батьків” (15 хв.).

Мета: визначити основні стилі поведінки батьків стосовно дитини.

Ресурси: на великих аркушах паперу занотовані основні моменти інформаційного повідомлення.

До уваги тренера. Якщо технічні можливості дозволяють, то основні моменти інформаційного повідомлення доречно представити на спеціальній плівці для кодоскопа. У такому разі до ресурсів додається кодоскоп.

Хід проведення

Тренер подає учасникам міні-лекцію на тему: “Стилі поведінки батьків”.

5. Вправа “СТОП-кадр” (60 хв.).

Мета: на конкретних прикладах проаналізувати різні стилі поведінки батьків стосовно дитини.

Ресурси: відповідно до кількості учасників заздалегідь підготовлені бланки з питаннями, згорнуті у вигляді “гармошки”; чотири картки, на яких зазначені стилі батьківської поведінки.

Хід проведення

Тренер роздає учасникам фрагменти різних чотирьох листівок і пропонує скласти “з частин ціле”, таким чином створивши чотири підгрупи. Далі представники кожної групи обирають по одній картці, де зазначені стилі батьківської поведінки. Кожній підгрупі пропонується впродовж 10 хвилин підготувати ситуацію, яка б найкраще ілюструвала певний стиль поведінки

батьків. Неодмінна умова – в ситуації повинні брати участь всі члени групи. При цьому тренер обирає з числа кожної підгрупи по одному учаснику, який виконуватиме роль спостерігача з наступними функціями: не втручатись у процес підготовки сценки; спостерігати за діями героїв історії, не коментуючи їх; відслідковувати кульмінаційний момент сценки; під час презентації напрацювань підгрупи зупинити дію на кульмінаційному моменті словом «СТОП».

Коли групи будуть готові до презентації, тренер роздає всім учасникам заздалегідь підготовлені бланки із запитаннями, згорнуті у вигляді «гармошки».

Протягом п'яти хвилин всі учасники відповідають на запитання та занотовують їх у бланках.

Бланки з питаннями:

1. Хто ти?
2. Що ти робиш?
3. Для чого ти це робиш?
4. З кого ти береш приклад?
5. Які твої цінності?

Після цього тренер пропонує підгрупам презентувати свої історії у довільному порядку. Перед початком кожної презентації всі учасники вибирають серед глядачів по одній особі, якій довіряють свою «гармошку». Ці особи виконують роль «совісті» дійових осіб. Потім учасники інсценують свої історії. Коли спостерігач каже «СТОП», презентація зупиняється, а «совість» кожного учасника стає позаду нього.

Тренер задає питання у довільному порядку, але відповідати мають саме ті, хто виконує роль «совісті», використовуючи записи у бланках.

До уваги тренера:

Після презентації кожної групи доцільно поставити такі запитання:

- Спостерігачеві: чому він зупинив дію саме у той момент?
- Учасникам підгруп: як розвивалися події у їхній сценці далі?

– Усім учасникам: як би розвивалися події, якби стиль поведінки батьків був іншим?

Наприкінці вправи проводиться загальне обговорення:

- Що дало виконання цієї вправи?
- Чи можна уникнути конфліктів у сімейних взаємовідносинах?
- Чи доцільно батькам завжди дотримуватися одного стилю поведінки?

6. Вправа на завершення «Коло компліментів» (5 хв.)

Мета: забезпечити емоційну релаксацію учасників.

Хід проведення:

Усі учасники стають у коло. Один учасник кладе руку на плече сусіда праворуч і робить йому комплімент. Далі сусід праворуч повторює те саме наступній людині, і так рух продовжується, поки коло не замкнеться.

Заняття №6

1. Вправа на активізацію уваги «Плутанина» (5 хв.)

Мета: активізувати учасників для подальшої роботи.

Хід проведення:

Учасники стають у коло, тримаючись за руки, утворюючи «плутанину». Один із учасників (не бачив процесу заплутування) повинен відновити вихідне положення, не роз'єднуючи рук учасників.

2. Вправа «Типи сімей» (25 хв.)

Мета: проаналізувати різні типи сімей та визначити позитивний для виховання дитини.

Ресурси: три аркуші ватману, маркери.

Хід проведення:

I етап. Тренер знайомить учасників із основними типами сімей.

II етап. Учасники об'єднуються у підгрупи відповідно до кількості типів сімей. Протягом 5 хвилин вони записують на ватмані позитивні та негативні характеристики обраного типу сім'ї.

III етап. Після презентацій підгруп проводиться загальне обговорення.

Запитання для обговорення:

- Чи впізнаєте ви елементи вашої сім'ї у представлених характеристиках?
- Чи вплинув на вас тип сімейних стосунків вашої родини?
- Якщо у вас є власна сім'я, чи нагадують стосунки у ній ті, що були в батьківській сім'ї?
- Який тип сім'ї, на вашу думку, більш позитивний для гармонійного виховання дитини?

3. Інформаційне повідомлення «П'ять шляхів до серця дитини» (15 хв.)

Мета: ознайомити учасників із способами налагодження позитивних взаємовідносин із дітьми.

Ресурси: ватман, п'ять смужок, скотч.

Хід проведення:

Тренер презентує матеріал, поступово прикріплюючи на малюнку дитини п'ять смужок – «шляхи до серця дитини» з написами: час, дотик, допомога, подарунок, заохочення. Після презентації проводиться обговорення.

Запитання для обговорення:

- Чи була інформація корисною для вас?
- Що для вас означає поняття «шлях до серця дитини»?
- Чи доцільно обирати лише один шлях до серця дитини?

4. Вправа «Сімейна скарбничка» (30 хв.)

Мета: визначити особливості спілкування з дитиною різного віку.

Ресурси: чотири аркуші паперу із зображенням скарбнички.

Хід проведення:

Тренер об'єднує учасників у чотири підгрупи, кожна отримує аркуш зі скарбничкою. У п'яти відділах скарбнички підгрупи записують приклади застосування п'яти шляхів до серця дитини відповідно до психофізіологічних особливостей вікових груп:

- I група – 0-6 років;
- II група – 7-10 років;
- III група – 11-14 років;

- IV група – 15-18 років.

Після завершення роботи учасники презентують свої «наповнені скарбнички», звертаючи увагу на те, які з п'яти шляхів до серця дитини є найбільш актуальними для конкретного вікового періоду.

5. Міні-презентація «Умови ефективності виховного впливу батьків на дитину» (5 хв.)

Мета: визначити умови ефективного використання виховного потенціалу молодих батьків.

Ресурси: плівка для кодоскопа з рекомендаціями для молодих батьків.

Хід проведення:

Тренер демонструє учасникам умови ефективної реалізації виховного потенціалу молодих батьків, підготовлені на основі результатів дипломного дослідження. Завдання учасників – проаналізувати запропонований перелік та, за необхідності, доповнити його власними ідеями.

6. Підведення підсумків дня за методикою «Ідея» (5 хв.)

Мета: підсумувати роботу учасників тренінгу.

Ресурси: великий аркуш паперу із зображенням обличчя, групи людей та лампочки; по три різнокольорові картки на кожного учасника.

Хід проведення:

Учасники записують на картках відповіді на такі запитання (кожен колір – своє питання):

- Що мені особисто сподобалося під час сесій?
- Які мої враження від роботи у групі?
- Яка ідея чи думка народилася у мене під час тренінгу?

Після цього картки розміщуються поруч із відповідними малюнками.

7. Вправа на завершення «Колискова» (5 хв.)

Мета: зняти емоційне навантаження учасників тренінгу.

Хід проведення:

Учасники стають у коло, кладуть руки на плечі один одному та разом співають відому колискову.

Заняття №7

1. Ранкове привітання (5 хв.)

Мета: ознайомити учасників із завданнями та регламентом роботи на занятті, провести ранкову рефлексію.

2. Вправа на активізацію «Картки» (15 хв.)

Мета: активізувати учасників.

Ресурси: картки з вирізками статей із журналів, хаотично розкидані на підлозі (близько 35 шт.).

Хід проведення:

Учасники обирають по одній картці, що найбільше відповідає їхньому настрою на даний момент. Далі по колу вони презентують свої картки та відповідають на запитання:

- Чому обрали саме цю картку?
- Що ця картка розповідає про вас?

3. Повторення правил роботи групи «Пісні» (10 хв.)

Мета: пригадати правила роботи групи, створити атмосферу довіри та доброзичливості.

Ресурси: картки із правилами «Сімейного статуту».

Хід проведення:

Тренер ділить учасників на підгрупи відповідно до кількості правил. Кожна група отримує картку з одним правилом і демонструє його за допомогою пісні. Інші учасники відгадують зміст правила.

4. Робота в групах «Три питання» (50 хв.)

Мета: визначити зміст діяльності соціальних інститутів у реалізації виховного потенціалу молоді сім'ї та розвитку дитини на різних вікових етапах.

Ресурси: конверт із аркушиками трьох кольорів (для групування учасників).

Хід проведення:

Учасники об'єднуються у три підгрупи за кольором аркушів і виконують завдання, визначені тренером:

1. Виявити проблеми виховання у сучасній молодій сім'ї (10 хв.).
 2. Визначити організації, що допомагають молодій сім'ї реалізувати її виховний потенціал і сприяють розвитку дитини (10 хв.).
 3. Визначити види соціально-педагогічної допомоги, які надають ці організації (10 хв.).
- Після цього відбувається презентація результатів підгруп (15 хв.).

Запитання для обговорення:

- Чи є проблеми виховання типовими для більшості молодих сімей?
- Які організації можуть допомогти молодій сім'ї у вихованні дитини?
- Що можна зробити, щоб соціальна підтримка була більш ефективною?

Наприкінці тренер узагальнює підсумки роботи груп, звертаючи увагу на роль соціальних педагогів у підтримці батьків.

5. Вправа «Чарівна паличка» (10 хв.)

Мета: підвищити емоційний настрій учасників.

Ресурси: дерев'яна паличка.

Хід проведення:

Учасники стають у коло. Тренер пропонує уявити, що чарівна паличка виконує щирі побажання учасників для сусіда праворуч. Після демонстрації учасник передає паличку наступному, бажаючи йому щось приємне, і так по колу.

Заняття №8

1. Вправа на активізацію «Хто найспритніший?» (5 хв.)

Мета: активізувати учасників.

Ресурси: по два аркуші формату А-4 на кожного учасника.

Хід проведення:

Учасники кладуть по одному аркушу на кожну долоню, не тримаючи і не згинаючи їх. Завдання – здмухнути аркуші сусідів, зберігаючи свої. Той, у кого обидва аркуші впадуть на підлогу, вибуває та сідає. Гра продовжується, доки не визначиться найспритніший учасник.

До уваги тренера: перед початком варто дати учасникам хвилину на адаптацію до нових умов і продемонструвати всі етапи вправи.

2. Вправа «Торбина ідей» (10 хв.)

Мета: визначити різноманітні способи реалізації виховного потенціалу молоді сім'ї в сучасних умовах.

Ресурси: ватман із зображенням великої торбини, клейкі листочки.

Хід проведення:

Кожному учаснику видається клейкий листочок. За методом «мозкового штурму» вони відповідають на запитання: «Якими способами можна реалізувати виховний потенціал молоді сім'ї?». Тренер фіксує всі запропоновані варіанти без повторень. Кожен учасник по черзі прикріплює свою ідею на ватман із торбиною, символічно «наповнюючи» її. Якщо після цього залишаються ще ідеї, тренер пропонує доповнити перелік. Після завершення вправи всі варіанти аналізуються та коментуються тренером.

3. Вправа «Соціальні ініціативи» (50 хв.)

Мета: розробити рекомендації для підготовки молодих батьків до реалізації виховного потенціалу сім'ї.

Ресурси: ватмани, маркери, скотч.

Хід проведення:

Учасники об'єднуються у чотири підгрупи («перший–четвертий»). Завдання груп: протягом 30 хвилин, спираючись на попередні напрацювання, розробити соціальні ініціативи для підготовки молодих батьків до реалізації виховного потенціалу сім'ї. Кожна група обирає ідею, пов'язану зі змінами у соціальному середовищі, та розробляє план її реалізації.

Презентація результатів проводиться за схемою: назва; мета; завдання; термін; цільова група; партнери; ресурси; кроки реалізації; очікувані результати.

До уваги тренера: під час обговорення слід оцінити: реалістичність ініціативи, відповідність соціально-педагогічним проблемам молодих сімей, механізми залучення ресурсів і партнерів, а також вплив на підготовку

молодих батьків. Після презентації рекомендується подякувати учасникам за творчі та цікаві ідеї.

4. Визначення досягнення очікувань учасників тренінгу за методикою «Лелека» (25 хв.)

Мета: оцінити результати тренінгу.

Ресурси: яскраві картки у формі бантиків, малюнок лелеки, що несе немовля, із зафіксованими на першому занятті очікуваннями учасників.

Хід проведення:

Тренер нагадує учасникам аркуш «Лелека», з яким вони працювали на початку тренінгу, і просить оцінити, наскільки реалізувалися їхні очікування. Далі він звертається до групи: «Нове життя приносить дивні та світлі очікування, обов'язково щасливі. Лелека несе немовля на шляху до нових знань і відкриттів. Що побажати цій дитині?»

Кожен учасник пише на бантику побажання собі або групі, підходить до малюнка лелеки, коментує, наскільки виправдалися його очікування, і прикрашає бантиком «ковдру немовляти».

5. Підсумкове анкетування (10 хв.)

Ми сподіваємося, що під час тренінгу спільними зусиллями учасники змогли піднятися сходами усвідомленого батьківства. Бажаємо кожному продовжувати цей шлях, розвивати знання, навички та особистісні якості, отримувати від цього задоволення. Сподіваємося, що тренінг допоможе знаходити слова для спілкування з власними дітьми, іншими дітьми та самим собою.

Фото звіт
про проведення тренінгів з формування відповідального
батьківства з учнями Смілянського мистецького ліцею «Успіх»
Чуркаської обласної ради

Звіт подібності

Метадані

Назва організації

Melitopol State Pedagogical University named after V.Khmelnyskyi

Заголовок

Дячкіна магістерська робота

Автор Науковий керівник / Експерт

ДячкінаОлександр Непша

підрозділ

Melitopol State Pedagogical University named after V.Khmelnyskyi

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

21434

Кількість слів

164002

Кількість символів